

Francesc Carbonell i Paris

Immigrants estrangers a l'escola

*Desigualtat social
i diversitat cultural
en l'educació*

Fundació Serveis de Cultura Popular
Editorial Alta Fulla

IMMIGRANTS ESTRANGERS
A L'ESCOLA

Francesc Carbonell i Paris

**IMMIGRANTS ESTRANGERS
A L'ESCOLA**

*Desigualtat social i diversitat cultural
en l'educació*

Fundació Serveis de Cultura Popular
Editorial Alta Fulla
1997

Aquesta obra és una traducció i adaptació al català del llibre publicat en castellà pel Ministerio de Educación y Ciencia (1995), Secretaria de Estado de Educación, Dirección General de Renovación Pedagógica, Centro de Desarrollo Curricular, ISBN 84-369-2756-7, NIP0 176-95-144-8, amb el títol *Inmigración: diversidad cultural, desigualdad social y educación*.

© De l'edició catalana: Francesc Carbonell i Paris
i Fundació Serveis de Cultura Popular, 1997

Primera edició: febrer de 1997

Propietat d'aquesta edició: Editorial Alta Fulla
Passatge d'Alió 10, 08037 Barcelona
i Fundació Serveis de Cultura Popular

Imprès a Novagràfik, S. L.
Puigcerdà 127, 08019 Barcelona
Dipòsit legal: B. 6.226-1997
ISBN: 84-7900-076-7

Entendre's un mateix i entendre els altres són dos processos íntimament relacionats. Per portar-ne a terme un, has de començar amb l'altre. I a l'inrevés.

E. T. Hall

N'hi ha molts que analitzen els mecanismes d'opressió social i, simultàniament, per mitjà de mecanismes igualment repressius, sotmeten els estudiants que tenen a càrrec seu.

N'hi ha molts que es declaren revolucionaris, però no confien en els oprimits que pretenen alliberar, com si això no fos una contradicció aberrant.

N'hi ha molts que desitgen una educació humanista i, tanmateix, també desitgen mantenir la realitat social en la qual la gent està deshumanitzada.

En resum: tenen por de l'alliberament. I com que tenen por de l'alliberament, no gosen construir-lo agermanats amb aquells que es veuen privats de llibertat.

Paulo Freire

Pero que quede bien claro a quien lo quiera o pueda oír:
Sólo desde la igualdad, podemos ser diferentes.
Sólo desde la solidaridad, usted, como él y como yo, podemos ser personas.

Sebas Parra

Introducció

Tal com encertadament reconeix Botey (1994 : 5):

La història de la humanitat és una història de migracions, de moviments de població d'una punta a l'altra del planeta.

La història de la humanitat ha estat, en efecte, la història de les relacions i confrontacions entre grups humans portadors de cosmovisions distintes. I tot i que els moviments d'aquests grups humans (diguem-ne migracions, èxodes, invasions o de qualsevol altra manera) han estat una constant de l'ésser humà a la recerca d'ecosistemes més favorables al desenvolupament de les seves possibilitats i els seus projectes existencials, un hom té la impressió, i gairebé la certesa, que les relacions, les confrontacions i els moviments, les seves causes i conseqüències, els seus avantatges i inconvenients, en cap altre moment no havien estat objecte d'una atenció tan intensa i, sobretot, tan extensa per part dels seus mateixos protagonistes.

La frase de Botey té a casa nostra una rellevància i una significació especials, ja que tres de cada quatre catalans (és a dir, el 75%) —o ells, o els seus pares, o els seus avis— no van néixer a Catalunya. Tal com assenyala la demògrafa Cabré (1989 : 283) a principi de segle la població de Catalunya era de dos milions de persones; el seu creixement vegetatiu estimat hauria augmentat aquesta xifra en quatre-cents mil persones més. Fins a arribar als sis milions de població actual, en queden tres milions sis-cents mil, que serien el «saldo positiu» demogràfic de la immigració en aquest segle. Però no solament són els catalans: tots som, en un nivell o altre més o menys pròxim del nostre arbre genealògic, emigrants. Ja han passat els temps, afortunadament, en què es podien legitimar determinats privilegis a partir d'una suposada *puresa de sang*, malgrat que encara hi hagi qui s'entesti, de tant en tant, a fer bandera i arma de determinats caràcters hereditaris (lògicament més freqüents com més tancada i endogàmica ha estat una comunitat), per intentar justificar l'injustificable i confondre la diversitat amb la desigualtat. *Tots, uns més i uns altres encara més, som afortunadament mestissos.*

I hem escrit, sense dubtar-ho, *afortunadament*, perquè avui en dia, qui pot posar seriosament en dubte el que diu aquesta frase de Lévi-Strauss (1969 : 87)?

La civilització implica la coexistència de cultures que ofereixen entre elles el màxim de diversitat i àdhuc consisteix en aquesta coexistència.

Ara bé, és cert que aquesta coexistència de cultures poques vegades és idíl·lica. La convivència intercultural té, com el déu grec Janus, dues cares: una de somrient, que mira cap a l'enriquiment mutu; i una altra de més adusta, que considera la competitivitat, a voltes agressiva, i que es manifesta per defensar el que es considera «propi» (és a dir, la propietat, les *propietats*, l'*estatus* social), pel simple fet d'argumentar allò de: *és que jo hi vaig arribar primer*. Heus ací una qüestió crucial de la qual parlarem en aquest llibre: *la convivència intercultural és positiva i enriquidora, si aprenem a gestionar els conflictes que inevitablement se'n deriven*.

Zenzberger (1992) ironitza magistralment sobre aquests conflictes en aquella paràbola en què els viatgers que acaben d'arribar al compartiment d'un tren, després de «negociar» amb els que ja hi eren el dret a *compartir el territori*, són tant o més agressius que aquests a l'hora d'acollir els que arribaran més endavant, a les parades següents.

D'altra banda, no cal remuntar-se a moviments migratoris allunyats en el temps. Si Catalunya, com hem vist anteriorment, més aviat ha estat un lloc d'immigració que d'emigració en aquest darrer segle, la història recent de l'Estat espanyol és encara la història d'un poble *emigrant*. Un dels tòpics i llocs comuns més repetits a la premsa, a vegades posat en llavis de personatges públics que haurien de mesurar més les seves afirmacions, és aquella frase tan repetida i no per això menys falsa: «Hem passat de ser un país d'emigració a ser un país d'immigració.» Tot i que, certament, es pot afirmar que ha canviat la tendència migratòria dels estats de l'Europa mediterrània, de manera que en els darrers anys ha anat augmentant la immigració d'estrangers mentre que ha disminuït el nostre nombre d'emigrants, no hem d'oblidar que *per cada resident estranger a Espanya encara hi ha vuit espanyols residents a l'estranger*.

Per això, per la seva experiència com a emigrants encara recent, Espanya, amb Itàlia, haurien de ser, potser, de tots els estats de la Unió Europea, aquells en què existís una sensibilitat més gran envers la diversitat i els problemes d'adaptació i d'integració que comporta qualsevol moviment migratori.

Quant al nostre futur immediat, a parer de la majoria de demògrafs i sociòlegs experts en la immigració de persones de països més pobres cap al nostre, *això no ha fet sinó començar*. Hi ha un ampli consens entre aquests professionals en el sentit que a curt i a mitjà termini, per més mesures restrictives que inventi el *paradís-fortalesa* anomenat Unió Europea per impedir i dissuadir les immigracions procedents de països extracomunitaris del mal anomenat «Tercer Món»; com diu Khader (1992 : 156) en una citació que també s'esmenta al primer capítol del llibre:

Cap barrera policíaca, cap cordó sanitari podrà fer de mur de contenció dels nous fluxos migratoris a la Mediterrània. Si manca un desenvolupament econòmic a la riba sud que dissuadeixi els candidats a l'emigració, que els retengui a casa seva, que els llevi les ganes de partir, de fugir, assistirem en els propers decennis a una intensificació de les migracions internes i dels fluxos migratoris cap a l'exterior.

Els avenços tecnològics del nostre segle, per sort o per desgràcia, especialment pel que fa a transport i comunicació, encara no han arribat a convertir el

nostre planeta en un *llogaret global*, com va vaticinar en els anys seixanta McLuhan, però com més va, més ens hi acostem. Mai no havien estat tan fàcils els desplaçaments de les persones i les idees, i per tant mai com ara el xoc i la interacció entre cosmovisions distintes (especialment a les zones més cobejades del planeta) havien tingut les característiques i la magnitud actuals.

Els problemes subsegüents a la confrontació interpersonal i intergruplial entre autòctons i immigrants, entre indígenes i nousvinguts, sempre van merèixer l'atenció de filòsofs, analistes, teòrics i estudiosos, i fins i tot de legisladors, però potser mai tant com ara. I no cal dir que mai no havien merescut tanta atenció els problemes personals que viuen quotidianament els protagonistes i els receptors d'aquests moviments humans, una atenció facilitada per l'emergència de noves disciplines, especialitats i mètodes d'aproximació al coneixement de l'home (els quals al seu torn emergeixen arran d'aquestes necessitats), sigui considerant-lo individualment o com a membre d'un grup, sigui des del punt de vista ètic, psicològic, social, antropològic... o simplement econòmic.

I en les darreres dècades, aquesta reflexió sobre les causes i les conseqüències intergrupals i intragrupal, interpersonals i intrapersonals d'aquestes relacions comunitàries, ha adquirit una complexitat específica, sobretot en les societats que hauríem de denominar no tant *d'acolliment* com *d'instal·lació* d'aquests col·lectius migratoris.

I el sistema educatiu, l'escola, no tan sols no es troba ni es pot trobar al marge d'aquesta problemàtica, sinó que, a més, a parer d'alguns analistes europeus, s'hi situa al bell mig, a l'*ull de l'huracà*. I això per tres raons fonamentals.

- La primera, per l'evidència que als països occidentals l'escola és, de fet, el *principal espai de socialització* dels individus, i per això de transmissió cultural (entenent el terme *cultura* en el seu sentit més ampli, com matisarem a les pàgines següents). Què es pot fer quan la pluralitat cultural es torna vida quotidiana a les nostres escoles? ¿Ignorar-ho i continuar transmetent la cultura nativa, oficial i dominant? ¿Hem d'esperar a tenir aquesta realitat a la nostra escola o n'hi ha prou amb aquests canvis socials per educar també, i especialment, la comunitat escolar autòctona, perquè pugui viure en aquest context? ¿Hem d'acceptar el repte de construir els fonaments d'una nova societat en la qual tothom càpiga, de manera que la diversitat sigui viscuda positivament, com una riquesa? Com podem fer-ho compatible amb la tendència homogeneïtzadora de la nostra escola? Com podem fer-ho a partir del nostre etnocentrisme, dels nostres prejudicis i de la nostra manca de preparació específica? En definitiva: *com és possible educar avui, amb mètodes i actituds d'ahir els ciutadans del demà?*

- En segon lloc, i si ens atenim a la realitat dels països europeus amb més experiència que la nostra en l'acolliment d'immigrants d'altres continents, sembla que en aquests casos, si bé la primera generació d'immigrants va tendir a mantenir en l'àmbit domèstic la cultura d'origen i a adaptar-se (millor o pitjor) laboralment i socialment, en canvi amb els seus fills sembla que ha passat el contrari: més *integrats* culturalment que els seus pares a la societat d'instal·lació, ja que van formar-se en escoles europees, estan menys adaptats socialment i laboralment, i nodreixen de manera desproporcionada les bosses d'atur juvenil i de mar-

ginació. Baldament hagin adquirit fins i tot la nacionalitat, de fet, en la vida quotidiana *no són considerats europeus*. Amb la qual cosa els problemes d'integració i de construcció de la identitat són més grans del que ho van ser per als seus pares, pel fet de ser *estrangers en el país on viuen, i també estrangers en el país d'origen* de la seva família.

Davant d'aquestes experiències, com podem atendre aquests xicots i xicotes en els nostres centres?, quin és el nostre paper en el manteniment o el cultiu de les cultures, les llengües, els continguts ètnics dels seus països d'origen?, com podem aconseguir una veritable igualtat d'oportunitats sense passar per l'homogeneïtzació cultural, sense confondre diversitat amb desigualtat, diferència amb deficiència?

— I en tercer lloc, sense perdre de vista les experiències d'altres països europeus (dels quals tot sovint hem d'aprendre *més allò que no hem de fer* que el contrari), sembla que l'escola s'està convertint en el *centre privilegiat de negociació intercultural* de la comunitat educativa en què està situada. L'escola, per les seves característiques, els seus objectius, la seva activitat i la seva vocació, ¿no és, naturalment, un espai molt més apte que altres —on els interessos econòmics o polítics interfereixen els discursos i les voluntats d'una manera més agressiva— per exercir aquesta tasca de mediació intercultural, sempre que sigui capaç d'entendre que la seva feina no es pot circumscriure a les activitats de l'aula, ni ho ha de fer, sinó que ha de transcendir cap a tota la comunitat educativa? Com podem facilitar que aquesta possibilitat esdevingui moltes realitats?

Aquest llibre no pretén, ni de bon tros, donar respostes a tots aquests interrogants, que d'altra banda no són més que una mostra del mar de dubtes en què, laboriosament, molts pedagogs que han assumit el risc i el repte que representa la pedagogia anomenada intercultural intenten pescar algunes certeses. En paraules de San Román (1986 : 183):

Perseveran sin respuesta las grandes preguntas sobre marginación y sobre racismo en general. Son, sin lugar a dudas, difíciles de responder por la cantidad de factores que intervienen en producir los problemas, por la extraordinaria brevedad del contingente de científicos que se dedican a buscar soluciones, por la perezosa disposición de las Ciencias Sociales a afrontar problemas metodológicos, a construir herramientas de labor para trabajar en sus problemas. También por lo resbaladizo del terreno que pisamos al hablar de marginación, identidad y racismo, terreno cubierto por una pátina ideológica de múltiples colores que dificulta ver el fondo.

A més a més, en aquest cas, el llibre no ha estat possible gràcies a la saviesa de l'autor, sinó, paradoxalment, a la seva ignorància, al seu interès per aprendre sobre aquests temes, a la necessitat que tenia de documentar-se i reflexionar per intentar comprendre una mica més bé la complexitat del context multicultural en què es desenvolupa la seva labor de pedagog social.

Convençuts, tal com insistirem al llarg del text, que les *actituds* i la *ideologia* del professorat són tant o més importants que el domini de tècniques concretes i metodologies adequades, aquest llibre pretén donar uns quants elements per facilitar, a les persones amb responsabilitats educatives, la possibilitat d'iniciar una reflexió (més que continuar-la o aprofundir-la, ja que no s'ha concebut com un

text per a especialistes) sobre aquests múltiples interrogants oberts davant de nosaltres pel fet que les nostres societats són cada cop menys monoculturals i potser més excloents, i els reptes que això planteja a la intervenció educativa.

Per tant, l'objectiu central del text es troba més a la vora de la sensibilització que de la informació. Amb una voluntat, si ens és permès, tant o més subversiva pel que fa a actituds i preconceptes que hauríem de revisar (tothom), que erudita. No s'ha pretès, per exemple, presentar exhaustivament els estudis genètics que pretenen legitimar o deslegitimar les teories racistes, sinó donar uns elements bàsics d'informació que poden semblar insuficients, esbiaixats o no prou rellevants, però que es pretén que permetin provocar una reflexió sobre els nostres propis prejudicis i sobre la manera com afecten la nostra tasca educativa. Les abundants citacions remetent a una bibliografia que permetrà, als qui ho desitgin, realitzar una feina posterior d'aprofundiment en temes concrets.

Tampoc no ens ha semblat aquest el lloc oportú per presentar estratègies i metodologies pedagògiques específiques per al tractament de la diversitat cultural a l'escola, tot i que és veritat que en moltes ocasions se'n suggereixen. Aquest continent encara força ignot de l'educació intercultural està mobilitzant, ara i aquí, l'interès d'uns quants investigadors i de bastants professionals, de manera que comença a convertir-se, agradi o no, quasi en una moda. Amb qualitat i interès certament desiguals, comencen a no ser excepcionals les publicacions al nostre país sobre el tema que ens ocupa, a pesar que encara hi ha pocs bons materials, tant de conceptualització teòrica com d'aplicació pràctica.

I hem de fer una altra precisió. En el títol mateix ja hem delimitat clarament la diversitat cultural en què fixarem la nostra atenció: la que s'ha produït a partir de la presència creixent entre l'alumnat autòcton de fills i filles de treballadors estrangers extracomunitaris. Amb tot, volem expressar el nostre reconeixement a tots aquells que, amb la feina que han fet amb les nostres pròpies minories culturals, principalment amb els gitanos, «van descobrir» la interculturalitat molt abans que es posés de moda. Si bé en determinats aspectes es podrien incloure les nostres minories culturals històriques en unes reflexions generals com les que segueixen sobre la relació entre diversitat cultural, exclusió social i educació, no sempre és possible ni aconsellable, i no ho hem fet.

I per acabar aquesta introducció, tan sols el testimoniatge personal, que suposo que corrobora tothom qui s'ha endinsat físicament pels camins de la diversitat intercultural. Malgrat que de moment encara no hi ha gaires referents validats, molts elements conceptuals i *pràctics* elaborats des d'una reflexió realitzada ara i aquí, l'experiència personal, en si mateixa, val la pena. Prendre l'opció de la pedagogia intercultural és endinsar-se, encara, per un camí de muntanya dur i difícil i no per una autovia, en el qual la creativitat, l'autocrítica i la reflexió avaladora dels passos que anem fent esdevenen més que necessàries: indispensables.

La vivència del contrast i de la diversitat és una eina magnífica per comprendre'ns millor a nosaltres mateixos, i l'opció decidida per la solidaritat i la lluita contra tota mena d'exclusió és una excel·lent via per trobar un (nou?) sentit a la nostra tasca educativa. Cal reconèixer sense ambigüitat que *tots devem molt als nostres immigrants extracomunitaris*. Des de molts punts de vista, estarem durant molt temps *endeutats* amb ells, si mantenim el nostre capteniment.

I

**IMMIGRACIÓ DEL «TERCER MÓN».
CAUSES I CONSEQÜÈNCIES SOCIALS**

EL FENOMEN MIGRATORI

Qui emigra i per què?

Potser és més fàcil dir *qui no emigra*: no emigren els vells, ni els febles, ni els malalts o els minusvàlids. Solen emigrar els membres més valuosos d'una comunitat. S'ha de ser jove, emprenedor, amb dots d'iniciativa personal, gran capacitat de treball, d'austeritat i de sacrifici... per arriscar-se a una decisió de tanta envergadura en el projecte existencial d'una persona.

Hi ha molts tòpics i prejudicis pel que fa al cas, que caldria anar corregint i ajustant adequadament. I també n'hi ha sobre les causes de l'emigració. No és exacte, per exemple, que els nostres immigrants estrangers fugin de la misèria. Si som capaços de matisar entre *pobresa* i *misèria*, seria molt més just dir que, si bé n'hi ha que fugen de la pobresa, molts d'ells *descobreixen la misèria per primera vegada entre nosaltres*. A vegades continuen aquí per la impossibilitat de tornar a casa seva i acceptar amb la seva tornada un fracàs tan gran que sovint implica tots els membres de la família (n'hi ha que han hagut de vendre's el patrimoni familiar per pagar-se el viatge).

I s'imposa una altra evidència: una persona amb un nivell de vida mínim, que passa materialment fam, no pot ni imaginar ni projectar un viatge a Europa; d'on traurà els recursos necessaris per a un passatge d'avió, per exemple? És indispensable, per paradoxal que pugui semblar, un mínim nivell de benestar per imaginar la possibilitat d'emigrar. A la primera època de la seva estada entre nosaltres, l'únic «ascens» que experimenta la majoria és el de passar del Tercer Món al Quart Món. Hem vist joves de les millors famílies mandingues de Gàmbia, o llicenciats amb un parell de carreres universitàries del Marroc, vivint a Catalunya en condicions infrahumanes.

Aleshores, per què vénen? No fa tant de temps que érem un país d'emigració. No ha passat tant de temps perquè hàgim oblidat per quin motiu emigraven els nostres familiars, amics o veïns. Les raons són pràcticament les mateixes. Segons els teòrics en moviments migratoris és l'efecte *push and pull* (literalment «empenya i estirada») el que ho explica. És a dir, no solament són les circumstàncies personals o ambientals del país d'origen allò que *empeny* a emigrar; són, i en un grau tan o més important, les condicions del país de destinació, reals o imaginades, les que *estiren* l'immigrant.

No oblidem que, per exemple, la televisió espanyola es rep a tot el nord de Marroc i que les antenes parabòliques proliferen com més va més, fins i tot en barris relativament humils. A l'antic protectorat espanyol (zona d'on provenen

la major part dels nostres immigrants marroquins), un elevat percentatge d'habitants no solament comprenen el castellà i s'hi expressen correctament, sinó que segueixen amb molt d'interès els esdeveniments de la nostra vida social i esportiva, i sovint hi ha grups d'afecionats dels nostres clubs de futbol més famosos. La influència de la televisió en la migració d'aquests ciutadans no és gens menyspreable. I no solament per mitjà de concursos escandalosament milionaris; també per la publicitat, l'estil de vida dels «famosos», etc., aquest mitjà els fa creure que el nostre país és el paradís.

D'altra banda, els emigrants que tornen de vacances al país d'origen sovint magnifiquen els seus èxits i amaguen els seus fracassos i les seves penoses condicions de vida, amb els seus relats i amb els múltiples obsequis i regals que s'enduen d'aquí, un costum extraordinàriament arrelat entre els emigrants que van a veure les seves famílies, fins a tal punt, que els representa una partida important dels estalvis que els ha costat tant guanyar, o que posterguen un viatge fins que no tenen l'oportunitat de portar la quantitat de regals que requereix el costum i la imatge d'èxit que han de donar.

Però no es pot mai simplificar ni generalitzar en excés. No tots els emigrants, ni tan sols els d'un mateix país, realitzen el seu projecte migratori de la mateixa manera i amb les mateixes motivacions i expectatives. A vegades, el procés emigratori es produeix per decisió i a costa de la família, que se'n beneficia directament, amb la tramesa regular de divises des d'Europa. En altres casos és més la iniciativa personal, el desig d'emancipació, de desenvolupar un projecte individual, d'escapar de la pressió que directament o indirectament es rep per la situació política del país... més que únicament la necessitat d'ajudar els familiars que s'han quedat al país d'origen (tot i que això quasi sempre es considera). Aquesta és una emigració amb més possibilitats de fer-se sedentària i de renunciar al retorn.

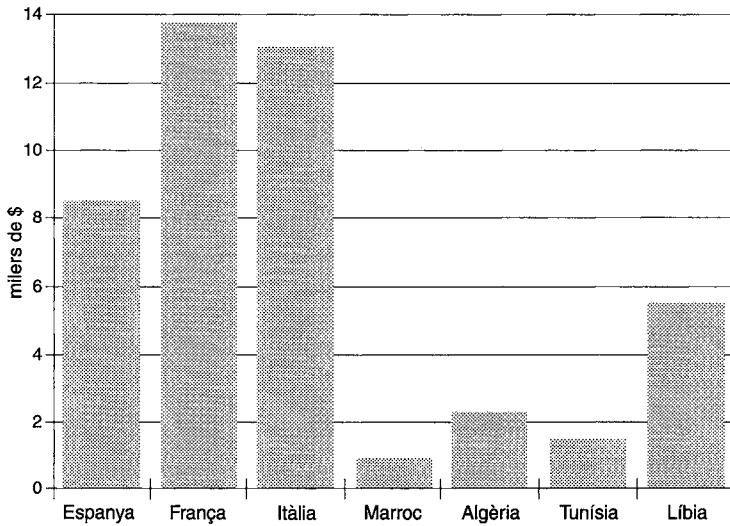
Tal com diu Abou (1980 : 77):

La història entreteixeix les ètnies i les cultures amb el mateix moviment pel qual els homes es veuen emesos per la tendència a l'arrelament i les temptacions de desarrelar-se, pel desig d'estabilitat i el gust pel canvi, pels límits que imposa la realitat i la manca de límits del projecte migratori.

La teoria de les tres «D»

Sovint es parla de la teoria de *les tres «D»* (*desenvolupament, demografia, democràcia*) per referir-se a les raons socials, polítiques i econòmiques que originen els moviments migratoris. El desnivell actual i les perspectives de futur, per exemple, dels països del nord de la Mediterrània respecte als del sud, pel que fa a desenvolupament, demografia i democràcia, expliquen i justifiquen a bastament els moviments migratoris sud-nord i fan preveure que es mantindran i ampliaran en un futur immediat.

Tocant al desenvolupament, la comparació del producte interior brut d'Espanya, França, Itàlia, Marroc, Algèria, Tunísia i Líbia, com es pot comprovar al

Gràfic 1: PIB per habitant (1988).

Font: Banc Mundial i PNUD; extret de Fisas (1992 : 14).

gràfic 1, presenta desigualtats importantíssimes entre el nord i el sud de la Mediterrània, que lluny de corregir-se van creixent.

L'èxode rural dels països del Magrib, conseqüència en part de les desastroses «polítiques de *desenvolupament*» aplicades en aquests països a partir de la seva colonització, pressionats pels interessos econòmics dels països rics, a més de representar una forta crisi de valors, ha generat àmplies zones suburbials al voltant de les ciutats, on la pobresa és terrible, i que són terreny adobat perquè floreixi l'integrisme religiós. Estudis demogràfics de D'Orfeuill (citats per Khader [1992 : 157]) demostren que un creixement de la població global en un 2% anual implica un creixement urbà del 4% i repercuteix en un creixement dels suburbis en un 8%.

A més, el deute extern d'aquests països és brutal i creixent, ja que han d'importar fins a la meitat de les calories que consumeixen.

Quina relació hi ha, però, entre les polítiques d'ajuda al desenvolupament i les migracions? És un fet, potser poc conegut, que les remeses de divises que els emigrants trameten als països del Magrib dupliquen o tripliquen les que aquests països reben en concepte d'ajuda al desenvolupament; cal tenir en compte, a més, que les remeses dels emigrants, com que passen per un canal privat, eviten les freqüents «desviacions» que determinats governants corruptes apliquen als fons de desenvolupament. Segons el Banc Mundial, les divises enviades pels emigrants en alguns països superen el 10% del producte interior brut.

Segons el Colectivo Ioé (1994: 81) i a partir de diverses fonts:

L'any 1989 els emigrants van enviar 1,3 milions de dòlars al Marroc, una xifra equivalent al 6% del PNB, al 24% de les importacions o al 40% de les exportacions marroquines i al 299% de l'Ajuda Oficial al Desenvolupament rebuda pel país.

Naturalment, aquesta tramesa de dòlars es refereix solament a les transferències oficials i no inclou les que es realitzen personalment, i que són molt nombroses.

Segons Livi-Bacci (1992 : 110):

En un període transitori d'uns vint o trenta anys, la immigració pot ser una ajuda al desenvolupament més eficaç que l'ajuda oficial.

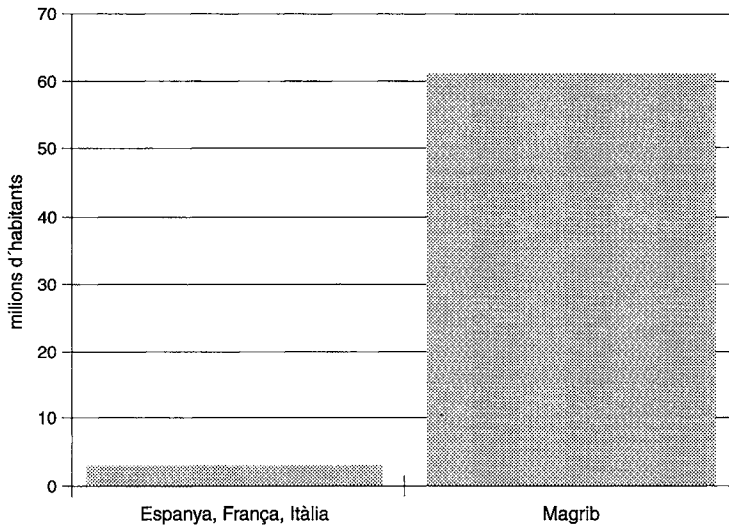
Molts altres autors comparteixen el mateix criteri, però insisteixen en determinades condicions: que l'acolliment temporal dels immigrants ha de ser llarg, regulat i intel·ligent perquè sigui una forma d'inversió productiva, i que hi hagi una democràcia en el país d'origen, que permeti establir un corrent, un cordó umbilical, entre tots dos països a fi d'establir un autèntic intercanvi i que no es perdi el capital humà que ha emigrat: a vegades es tracta d'una fugida de cervells que encara descapitalitza més els països d'origen.

Però els capitals que aporten els immigrants no són suficients. Fins i tot entre els elements per a una estratègia migratòria comunitària, la Comissió de les Comunitats Europees insisteix en la necessitat de promoure una cooperació econòmica i social amb els països d'origen i proposa mesures laborals, professionals i educatives, la creació d'infraestructures socioculturals, etc.

En aquest sentit, seria molt convenient comptar amb els immigrants en els nostres projectes de cooperació amb els països d'origen, ja que podrien ser uns «enllaços» entre les ONG de tots dos països d'un valor incalculable, tant per estimular allà el sorgiment d'associacions de base capaces de gestionar els recursos, com per col·laborar en la supervisió periòdica dels projectes. Hi ha ONG europees que treballen vinculant estretament migracions i desenvolupament del país d'origen, amb resultats molt positius. Països com Holanda han decidit recentment no repatriar cap immigrant en situació irregular sense procedir abans a donar-los cursos concrets de formació —si volen— que els qualifiquin per a aquestes tasques de desenvolupament econòmic quan tornin al seu país.

S'ha parlat moltes vegades del «perill» que comporta per a Europa la demografia nord-africana. Continuem servint-nos de termes com *bomba demogràfica* o *explosió demogràfica*. Atès el referent clarament bèl·lic i agressiu d'aquestes expressions, creiem que no és la millor manera de referir-se seriosament al tema, si no volem col·laborar en la creació i consolidació de prejudicis i temors infundats davant d'una hipotètica «invasió». La densitat de població d'Holanda, en canvi, no preocupa gens ni mica: sent incomparablement més gran que la del Magrib, no ens fa témer cap «invasió»...

No estar d'acord amb els qui fan *terrorisme verbal* amb aquest tema no vol dir que s'hi hagi de concedir poca importància. El gràfic 2 mostra les dimensions d'aquesta situació pel que fa al Magrib. També podem tenir presents les dades següents: la taxa de creixement per mil habitants és 14,4 a Europa, mentre que al món àrab és 42,1. Els índexs de fecunditat d'Itàlia i la seva excolònia, Líbia, són respectivament 1,3 i 7. Això vol dir que si es mantenen aquests índexs en els propers trenta anys, mentre que la població italiana podria disminuir d'un 6%, la població líbia es duplicaria.

Gràfic 2: *Increment de població 1990-2025.*

Font: FNUAP, 1991; extret de Fisas (1992 : 19).

Tal com deia, encertadament, Khader (1992 : 156):

Allò que hi ha en joc en la demografia del Magrib és molt important. A curt termini es pot tornar una obsessió [...] El Magrib no pot córrer el gran risc de deixar vegetar una gran part dels seus joves en una existència tan precària. Pel que fa a Europa, deixar podrir una situació com aquesta a 14 quilòmetres de la frontera espanyola, frega la inconsciència. A la Mediterrània, la demografia és un repte polític de primera magnitud i d'importància cabdal.

A la Tercera Conferència sobre Població i Desenvolupament celebrada al Caire, el setembre de 1994, es posà de manifest que el problema es planteja de manera diferent vist des del *centre* (el Nord, els països «desenvolupats») o vist des de la *perifèria* (el Sud, els països més pobres). El *centre* pretén posar fi a la pobresa mitjançant els diversos sistemes de control de la natalitat, i en canvi la *perifèria* acusa el *centre* de no voler posar fi a la pobresa sinó als pobres. Simplificant molt, podríem dir que mentre que els uns van defensar que la pobresa era la causa de l'excessiva natalitat, els altres van argumentar el contrari: que l'excés de natalitat és el que provoca la pobresa.

És hipòcrita ignorar, d'altra banda, que un infant nord-americà consumeix vint vegades més que un d'africà. I també ho és ignorar que les solucions més correctes d'aquest problema de la demografia planetària impliquen necessàriament un repartiment més equitatiu no solament de la riquesa, sinó també de la informació; no hem d'oblidar que, dels 960 milions d'analfabets adults que hi ha al món, les dues tercers parts són dones, que a causa de l'analfabetisme tenen encara més dificultats per poder planificar la seva maternitat.

Quant a la força centrífuga que exerceixen els règims dictatorials en els seus ciutadans més sensibles, que al seu torn se senten fortament atrets per aquells països en què es respira la llibertat i la democràcia, és una altra manifestació del *push and pull* respecte a la qual no creiem que calgui donar més detalls, per subratllar-ne la importància. No cal sofrir la repressió política físicament i directament, cosa que justificaria per si sola la sollicitud de l'estatus de refugiat polític (independentment que el país al qual es demana asil l'accepti) per viure la necessitat peremptòria d'abandonar el país i intentar realitzar així el somni d'un projecte de vida en una atmosfera de llibertat i d'igualtat d'oportunitats.

Sigui com sigui, en paraules de Kaplan (1993 : 11):

Els «altres» són aquí: els hem cridat o ens tornen la visita? L'important és reconèixer que vivim en un món en moviment, on el coneixement de l'altre ens qüestiona a nosaltres mateixos, però també ens acosta al coneixement de la llunyania. En definitiva, ja és hora que deixem de mirar el nostre bell i escanyat melic, per assabentar-nos que la percepció enriquidora de l'altre ens dóna compte realment de l'existència del món.

Perquè els països del Sud surtin del subdesenvolupament i del creixement demogràfic excessiu han de poder equilibrar, en part si més no, el poder polític, financer, econòmic, comercial, tecnològic...; però aquest poder es troba a les mans dels països desenvolupats. Si els països del Nord no canvien per iniciativa pròpia les seves relacions de poder amb el Sud, segons opinen molts analistes, no trigaran gaire a veure's obligats a fer-ho.

És molt suggeridora l'opinió de Fisas (1992), que proposa vincular la cooperació econòmica del Nord amb el Sud de la Mediterrània occidental amb un esforç global per avançar vers el desarmament. Proposa que els tres països donadors de fons (Espanya, França i Itàlia) aportin el 0,1% del seu PIB (uns dos mil milions de dòlars anuals), ponderant l'aportació de cada país proporcionalment a la seva despesa militar: qui més pressupost militar tingués més hauria d'aportar. Als països receptors (Marroc, Algèria, Tunísia i Líbia), la quota inicial que els correspondria en repartir aquesta suma segons el nombre d'habitants, també es ponderaria de forma inversament proporcional a la seva despesa militar, de manera que els països amb més despesa rebrien menys recursos. Cal destacar que aquesta quota de l'1% no vol dir més que una setena part de la recomanació de les Nacions Unides, d'assignar el 0,7% del PIB dels països rics al desenvolupament dels més pobres. Pisani, en un article publicat a *El País*,* l'any 1993 deia amb raó:

El futuro de la región (el Magreb) depende tanto de la capacidad del Norte para inventar y proporcionar los elementos de un desarrollo paralelo como de la capacidad del Sur para elegir sus vías hacia el progreso socioeconómico, la democracia y la paz. Pero el Norte no debe esperar a que el Sur resuelva sus difíciles problemas. Su solución también depende de él.

I Antonio Gala, en el mateix diari, l'any anterior, en un interessant article** afirmava:

* *El País*, 13 de juliol de 1993.

** «El racista moderno», *El País*, suplement dominical, 8 de novembre de 1992.

No hay que huir de la pobreza hacia la riqueza, que es inicua también, sino hacia la justicia.

La immigració europea contemporània: història i situació actual

Breu recorregut històric

En la immigració estrangera contemporània als països europeus, fins a la fi dels anys setanta podem advertir-hi un seguit de fases diferenciades. S'ha produït i sovint ha estat condicionada per fenòmens supranacionals que l'han afectada en tot el seu conjunt, i no és menys cert que les peculiaritats i conjuntures socioeconòmiques de cada un dels països amb migracions hi ha tingut la mateixa importància o potser més.

En aquest sentit, els processos i els ritmes nacionals de desenvolupament industrial i la seva relació amb la demografia pròpia han tingut gran transcendència. Però no hem d'oblidar que, en el cas d'immigracions extracomunitàries, els processos de colonització i de posterior descolonització han condicionat molt les fases i la importància de la immigració no europea que ha «acollit» cada país, i també l'«estil nacional» amb què s'ha tractat el fenomen.

Per damunt d'aquestes especificitats, sens dubte importants, de cada país, se solen esmentar dos esdeveniments històrics d'abast mundial com a punts molt significatius del canvi de tendència en les migracions contemporànies a Europa o vers Europa: la Segona Guerra Mundial i la crisi del petroli de 1973.

Abans de la Primera Guerra Mundial, Europa és més un continent emissor que receptor de migracions. De 1846 a 1915, prop de 43 milions de persones van emigrar d'Europa cap a països d'ultramar (principalment als continents americà i australià).

La Segona Guerra Mundial

La Segona Guerra Mundial assenyala l'inici de l'expansió més important del moviment migratori contemporani a Europa i cap a Europa. Es desenvoluparà especialment durant els anys cinquanta i seixanta, en què coincideix la reconstrucció i l'expansió industrial del quadrant nord-occidental del continent, i alhora la reducció sensible (França) o el baix nivell dels índexs de natalitat. El capitalisme europeu es reactiva gràcies a la tutela econòmica i la protecció política dels seus aliats americans, cosa que permet que, fins i tot en els països més castigats per la guerra, es produeixin creixements econòmics tan espectaculars com l'anomenat «miracle alemany». Al llarg d'aquest període es recluten sistemàticament i organitzadament molts col·lectius de treballadors estrangers, a vegades «importats» en massa d'una mateixa localitat, a la crida i cerca d'una mà d'obra, en algunes ocasions qualificada però sempre barata, no solament a les colònies pròpies, sinó també i en quantitats notables als països del sud d'Europa. Per tant, es tracta d'una *immigració de força de treball*.

En aquest període es produeix la consolidació del tòpic d'una Europa importadora d'emigrants (Alemanya Federal, França, Bèlgica, Suïssa, Holanda i Àustria) i una Europa exportadora d'homes, que entre el 1955 i el 1974 va implicar la migració de 730.000 grecs, 3,8 milions d'italians, 2 milions d'espanyols, 1 milió de portuguesos, 1 milió de iugoslaus, prop de 2 milions de turcs i 1,5 milions de magribins.

La crisi del petroli de 1973

La crisi del petroli de l'any 1973 marcarà l'inici de la fi de l'«estat del benestar» i transformarà en pocs anys aquesta política de portes obertes en una actitud adversa, de tancament, que implicarà a més la potenciació de les polítiques de retorn als països d'origen. De totes maneres, es pot afirmar que la crisi de 1973 va servir per legitimar una política d'insolidaritat i restriccions que ja s'estava congriant des de feia uns quants anys. Gran Bretanya, per exemple, ja havia aturat la immigració de treballadors el 1962, i a partir d'aleshores només permetia l'entrada a individus amb formació qualificada.

Tanmateix, les xifres de treballadors estrangers a Europa encara continuaran creixent a causa de diversos fenòmens. Un dels més importants és el d'*establiment*, que es reforça amb els reagrupaments familiars i el creixement vegetatiu d'aquests col·lectius, amb índexs de natalitat superiors als dels autòctons.

Aquesta nova *immigració d'instal·lació* sorprenué i incomodà molts països que havien desitjat i desitjaven que els estrangers s'estiguessin als països de destinació només mentre hi fossin útils i indispensables, i que per tant s'hi estiguessin en provisionalitat permanent, en situació de pas.

És significativa, pel que fa a això, la manipulació del llenguatge a Alemanya, on s'encunyà el terme *gastarbeiter*, que vol dir «treballador-hoste», perquè se suposava, o es volia suposar, que la seva presència era temporal. «Els hostes són com el peix: al cap de tres dies comencen a fer pudor», ironitza Treppte (1994a : 34):

Amb el final de l'època de la contractació, l'any 1973, l'estructura de la població estrangera va canviar considerablement. Venien les esposes i els fills dels immigrants. Era cada cop més evident que els treballadors estrangers es quedarien. En la dècada dels anys seixanta, una emissora de televisió va organitzar un concurs per substituir el terme *gastarbeiter*; va rebre 32.000 propostes, moltes de despectives i gairebé cap d'adequada.

Actualment

Actualment, i sempre buscant eufemismes al terme *auslander* («estranger»), que és clarament despectiu en determinats contextos, s'usa molt sovint, fins i tot en els documents oficials de les administracions locals, el terme *mitbürger*, «conciudadà» (més sovint en qualitat d'*ausländischer mitbürger*, «conciudadà estrangera», amb la satisfacció del qui creu haver trobat la solució —per la via lingüística— del problema), que en si mateix expressa les resistències a considerar aquestes persones ciutadans de ple dret i legitima el tracte diferenciat que reben.

Les polítiques de potenciació del retorn als països d'origen van obtenir un èxit relatiu entre els immigrants procedents d'altres països europeus, però en altres casos van tenir efectes pràcticament inapreciables. Sempre és molt més difícil el retorn com més gran és la diversitat cultural entre país d'origen i país de destinació: els efectes del desarrelament, la pèrdua d'identitat cultural, que convertia els emigrants en estrangers en els seus propis països d'origen, especialment en el cas dels seus fills, va impossibilitar i continua impossibilitant en gran manera aquests retorns. I això és una de les manifestacions més doloroses del drama de l'emigració: el temps s'encarrega de convertir-los en estrangers a tot arreu.

Hi ha alguns països (principalment Alemanya, però també Suècia, França i Suïssa) en què el creixement del nombre de residents procedents de l'anomenat Tercer Món s'ha intensificat també pel fet que s'acullen a l'estatut de refugiats; quasi sempre perquè els hi obliguen raons objectives del seu país d'origen, però també sovint per la negativa del país de destinació a rebre més treballadors estrangers. D'altra banda, no sempre és tan clara com pretenen alguns funcionaris la línia que separa el refugiament polític del refugiament econòmic. Parlant rigorosament, ¿no hi ha raons i responsabilitats polítiques sempre en qualsevol emigració forçosa?

*Els països d'Europa meridional:
d'emissors a receptors d'immigrants*

Ja hem anat veient que el fenomen migratori als països del sud d'Europa (Portugal, Grècia, i més encara Itàlia i Espanya) ha tingut algunes característiques comunes i altres de molt diferents respecte de l'Europa nord-occidental. Pràcticament fins a la fi dels anys setanta, la sagnia de mà d'obra que es veu obligada a emigrar és constant i molt significativa; tant, que el 1989 el nombre d'emigrants espanyols no nacionalitzats en els seus països de destinació arribava a la impressionant xifra d'1.759.916; molt per sota, però, dels italians: 5.049.619.

Només entre els anys 1950 i 1970, l'Europa meridional perd aproximadament el 6% de la seva població (7,3 milions de persones) en aquests processos migratoris. Sense dubte en aquests països hi ha una tradició migratòria especialment significativa des del darrer quart del segle passat, que respon a factors objectius: econòmics, socials i polítics, que persisteixen durant els dos primers terços d'aquest segle; aquests factors inciten, estimulen i provoquen l'emigració. A partir dels anys setanta, el procés s'estabilitza i disminueixen les emigracions, que pràcticament són compensades amb els retorns.

La caiguda de les dictadures a l'Europa meridional, la baixa importància de les seves taxes de natalitat i, de manera fonamental, el seu desenvolupament sobtat i a vegades precipitat, són factors interrelacionats que provoquen un creixement econòmic, social i educatiu significatiu, sobretot a Itàlia i Espanya. Sens dubte, i segons l'opinió de diversos analistes, la incorporació en els últims anys de la dona al mercat de treball (en altres països europeus aquesta incorporació es produí més a poc a poc), ha estat un factor de canvi important de l'estructura socioeconòmica i de la brusca davallada de la natalitat.

	1950-60	1960-70	1970-80	1980-90
Espanya	-826	-551	-27	+350
Grècia	-221	-435	+272	+268
Itàlia	-1.166	-792	+30	+770
Portugal	-707	-1.300	+310	+270

Quadre 1: *Estimació del saldo migratori net (en milers de persones).*

Font: Chesnais (1992 : 192).

A partir d'aquests canvis es van invertint progressivament les tendències migratòries a l'Europa meridional, que esdevé al seu torn i de manera decidida, a partir dels anys vuitanta, una zona receptora d'immigrants (quadre 1).

Aquest canvi d'orientació va sorprendre aquests països europeus, en els quals es va fer evident el buit jurídic específic que hi havia, i va provocar polèmiques força importants arran del creixement de la quantitat d'immigrants en situació administrativa irregular. A partir dels anys vuitanta aquest fet va adquirir una tal transcendència, sobretot en algunes regions d'Espanya i d'Itàlia, que els governs respectius es van veure obligats a prendre mesures a còpia d'establir normatives específiques.

Tota una antiga tradició d'emigració, les lluites mantingudes per aquests països meridionals, pels seus governs i els seus sindicats, per defensar els drets dels seus ciutadans emigrants, semblen oblidades a l'hora d'estimular la solidaritat envers els treballadors estrangers quan tot just comencen a invertir-se els papers i comencen a ser receptors de mà d'obra. A Espanya, la famosa Llei orgànica 7/1985, d'1 de juliol, sobre drets i llibertats dels estrangers a Espanya, més coneguda com *Llei d'estrangeria*, s'enduu fortes crítiques de les ONG que s'ocupen dels drets humans o treballen amb immigrants. La Llei presentava un contrast molt clar entre la generositat del preàmbul i el caràcter exageradament restrictiu de l'articulat. De tal manera, que el mateix Defensor del Poble va presentar al Tribunal Constitucional, el 3 d'octubre de 1985, un recurs d'inconstitucionalitat davant del contingut d'alguns d'aquests articles. En concret, el 7 i el 8, que es referien als drets de reunió i associació, i el 34, que es referia a la immediata execució dels actes administratius i que impossibilitava de fet el dret a la tutela judicial, van ser declarats inconstitucionals.

Si la *Llei d'estrangeria* ja plantejava aquests problemes inicials (i recordem que fou aprovada per tots els grups parlamentaris llevat del comunista, que hi va votar en contra), l'aplicació del seu reglament els va agreujar considerablement. Tal com assenyalava encertadament Borràs (1989 : 356), la complexitat i lentitud dels procediments i la varietat de situacions dels immigrants, feia que existissin 57 tipus diferents de documents per presentar. Aquesta autora esmenta al seu treball una recomanació que Struycken feia un any abans a Nimega: «Cal posar fi a aquesta disbaixa de regles, mantingudes parcialment en secret, difícilment aplicables o mal aplicades.»

I és que, en general, i Espanya no n'és l'excepció, a totes les lleis d'estrangeria

europées sempre s'ha donat prioritat, *naturalment*, als interessos econòmics nacionals per damunt d'altres consideracions.

El Defensor del Poble mateix manifestà, novament, que el reglament del desenvolupament de la Llei (Decret llei d'11/19 de juny de 1986) no millorava la situació, i que la pràctica administrativa contribuïa i contribueix decididament a empitjorar-la. Per això, les ONG van estar denunciant constantment, durant els anys vuitanta especialment, la conculcació dels drets dels immigrants estrangers.

Posteriorment, davant de la poca eficàcia reguladora d'aquestes normes administratives i jurídiques, es féu indispensable dictar amnisties o processos de regularització *ad hoc*. A Itàlia, la Llei Martelli, de febrer de 1990, que reconeixia explícitament que «els treballadors extracomunitaris contribueixen de manera important a la producció i a l'economia italianes», es va enfrontar al problema i provocà una gran discussió i una profunda divisió en la societat, que va estar a punt de fer caure el govern. Aquesta llei va comportar una amnistia que fou molt ben acollida pels immigrants instal·lats precàriament en aquell país.

A Espanya també s'esperava, es feia imprescindible, un procés de regularització. Es van desvetllar algunes esperances pensant que s'adoptaria el model italià, que potser es derogaria o modificaria significativament la Llei d'estrangeria. Finalment, el 9 d'abril de 1991, diversos grups parlamentaris van presentar al Govern una proposició no de llei en què l'instaven a procedir a una regularització. I arran d'això, el Consell de Ministres del 7 de juny de 1991 dictà la Resolució de 7 de juny de 1991 sobre regularització de treballadors estrangers, a l'empara de la qual, durant el mig any que estigué en vigor, van presentar sol·licitud de regularització un total de 132.934 treballadors estrangers. Si, per mitjà d'aquesta via, s'obtenien permisos de residència i feina, tindrien validesa només per un any, al final del qual caldria que es procedís a l'oportuna renovació. Continuava (i continua) vigent, per tant, la Llei d'estrangeria, que realment no havia sofert cap modificació.

L'accés d'alguns d'aquests països del sud d'Europa a la Comunitat Europea els va obligar també a convertir-se en els principals controladors de les immigracions procedents dels seus veïns africans, i en alguns casos aquests «interessos supranacionals» van implicar la imposició de visats a països amb els quals hi havia una tradicional amistat i mai no s'havien produït aquest tipus de restriccions. Espanya, que tenia concertats acords de supressió de visats amb uns 60 països, va haver de començar a derogar-los. I així, per exemple, l'exigeix als ciutadans del Marroc des del maig de 1991. Així mateix, amb altres ordres ministerials es limita l'accés d'*estrangers pobres*, ja que s'exigeix acreditar la possessió de mitjans econòmics per entrar al país.

La Unió Europea, al seu torn, ja havia iniciat, des de l'Acta Única Europea signada l'1 de juliol de 1987, un camí inexorable d'abolició de fronteres internes i de reforçament de les externes, per intentar construir un paradís-fortalesa inexpugnable.

Situació actual dels treballadors extracomunitaris

Des de la nostra realitat es fa difícil imaginar la situació de França, Alemanya, Bèlgica... Hi ha alguns d'aquests països on, oficialment, no entren treballadors estrangers des de fa més de vint anys. Ja no hi ha polítiques d'acolliment d'immigrants; no fan falta perquè, estrictament parlant, *ja no hi ha immigrants*. No hi ha hagut, com en aquests últims anys a l'Europa meridional, quantitats importants d'immigració il·legal —tot i que n'hi continua havent— senzillament perquè han intentat tallar de soca-rel pràcticament tota l'emigració, i en part ho han aconseguit (i aquest és un dels factors de l'increment de la immigració en els països europeus mediterranis). Ara bé, això sí, el volum de la seva població pertanyent a minories ètniques continua creixent.

A les seves ciutats, la majoria dels pobres i dels exclosos dels drets ciutadans són «d'origen estranger»: antics immigrants, però sobretot els seus descendents. Aquesta població veu que les seves condicions de vida són com més va més precàries, a causa del declivi de l'*estat del benestar* (que en part s'havia construït amb el seu esforç, al preu del seu arrelament i gràcies a l'espoli dels seus països d'origen), i rep en pagament, ara, ser el primer sector que pateix les conseqüències d'aquest canvi cap a l'*estat del malestar*.

Com diu Mellouk (1994 : 11), a partir de l'any 1974 hi hagué una suspensió dels fluxos migratoris, una renegociació amb els països d'origen dels acords bilaterals d'immigració. La reflexió dels països europeus va ser: «Com que la immigració s'ha frenat, facilitem la reinserció dels qui ja són aquí permetent els reagrupaments familiars.» Això va provocar una feminització i un rejuveniment de la immigració, que hi féu arribar fins a un 41% de dones del total dels immigrants extracomunitaris a Europa. I si les dones es van reagrupar de manera important a partir de l'any 1974, els seus primers fills nascuts a Europa tenen de 20 a 25 anys. Tot això sense tenir en compte els qui es van reagrupar amb els seus pares, que havien nascut en el país d'origen i que en el moment del reagrupament tenien de 10 a 15 anys, o els qui s'hi van reagrupar abans de 1974.

Així doncs, si en els anys seixanta es tractava d'una immigració d'homes solters, una immigració, com hem dit, de força de treball, a mitjan anys setanta esdevé una immigració familiar que es feminitza i «infantilitza» molt, cosa que planteja problemes molt diferents a la societat d'instal·lació: educació, habitatge, inserció de la dona, etc. En definitiva, problemes molt més similars als que plantejaven les famílies autòctones desfavorides que els que fins aleshores plantejaven els treballadors-hostes. I aquest fenomen d'immigració familiar, que a l'Europa central i occidental es va produir fa vint anys, es produirà cada vegada més entre nosaltres a partir dels reagrupaments familiars que s'han facilitat des del febrer de 1994, amb les corresponents repercussions socials, educatives, etc.

Aquest tancament europeu a noves migracions també va provocar, com ja hem anticipat, un considerable augment de la pressió que s'exerceix sobre els estatuts de refugiats, que comportà una multiplicació de sol·licituds per aquest concepte, l'única esclatxa per entrar a determinats països. Segons diverses fonts (ACNUR, OCDE...), el volum d'aquests refugiats a Europa, a principis de l'any 1989, s'acostava al milió i mig, amb grans diferències segons les polítiques d'asil i

refugi de cada país. Per exemple, es calculava que n'hi havia 800.000 a Alemanya (aleshores encara República Federal), mentre que a Espanya només n'hi havia 8.691.

L'impressionant i ràpid canvi polític dels països de l'Est, si bé ha provocat, com hem vist, alguns importants moviments migratoris, amb l'excepció d'Alemanya no han assolit les magnituds vaticinades per alguns sociòlegs i demògrafs, i no hi ha res que sembli indicar que ho faran d'ara endavant. França, país amb elevades taxes d'immigració (té prop de 4 milions d'estrangers residents) ha rebut durant deu anys (1980-1990) tan sols 15.000 peticions d'asil o residència de tot el conjunt de països de l'Est.

Sigui com sigui, contràriament als desitjos de la majoria d'estats europeus, l'augment d'«estrangers» no es va aturar; per bé que no era ja pròpiament una immigració de força de treball, sinó d'instal·lació, prosseguí sota diverses formes, i durant els anys vuitanta assolí per al conjunt d'Europa un saldo migratori net de + 3.512.000 persones.

Paral·lelament, l'enduriment en les polítiques migratòries, l'*estratègia de portes tancades* i la fi de l'estat del benestar, han anat acompanyades d'una precarització més gran en les condicions laborals dels treballadors estrangers a l'interior de la Unió Europea (desocupació, múltiples problemes laborals relacionats amb l'economia submergida, etc.), i també de fortes restriccions en les prestacions socials. Com sempre, els primers que han patit aquesta mena de mesures han estat els obrers menys qualificats i, per tant, especialment els de procedència extracomunitària, amb la qual cosa estan creixent encara més els processos de marginalització i guetització en aquestes minories ètniques a tot Europa.

Segons dades de l'any 1991, la composició de la població resident a l'«Europa dels 12» seria d'un total de 312.058.000 «nacionals», 8.175.000 estrangers extracomunitaris i 4.976.000 estrangers comunitaris. Per països,* es repartirien segons els percentatges del quadre 2 (p. 28).

Aquelles persones que havien adquirit la nacionalitat d'un dels països d'acolliment, in situ o a les colònies, són molt nombroses i no s'inclouen en aquests percentatges. Per exemple, la població ètnica minoritària a Anglaterra arriba aproximadament al 4,5% de la població total, però la majoria són ciutadans amb nacionalitat britànica, i només un 1,8% es pot considerar extracomunitari. Tanmateix, aquestes persones, malgrat la seva condició jurídica d'europeus, pateixen sovint el mateix tracte d'exclusió i xenofòbia que la resta d'estrangers.

Els percentatges del quadre 2 (p. 28) poden donar una imatge equívoca de la situació, si no tenim en compte que els immigrants es distribueixen de manera desigual per la geografia dels països d'acollida. En tots els països receptors, hi ha determinades àrees amb una altíssima concentració d'immigrants comparades amb altres zones. A Espanya, per exemple, mentre que a la comarca del Baix Empordà els estrangers extracomunitaris arriben a percentatges superiors al 3%

* Pel que fa a Espanya, l'estadística no recull els nombrosos estrangers extracomunitaris que residien al nostre país de forma irregular i que *van sortir a la llum* amb el procediment excepcional de regularització del mateix any d'*Eurostat*. Més endavant ens referirem a dades concretes més actualitzades del nostre país.

	<i>Extra-comunitaris</i>	<i>Comunitaris</i>
<i>Europa</i>	2,5	1,5
Alemanya	5,7	2,1
Bèlgica	3,3	5,4
Dinamarca	2,3	0,5
Espanya	0,4	0,6
França	3,8	2,8
Grècia	1,2	1,0
Holanda	3,1	1,1
Irlanda	0,5	1,8
Itàlia	0,4	0,2
Luxemburg	2,7	26,4
Portugal	0,7	0,3
Regne Unit	1,8	1,4

Quadre 2: *Percentatge d'estrangers residents a Europa.*

Font: Eurostat, 1991.

(comparables amb els de Bèlgica o Holanda), a Castella i Lleó i Castella-la Manxa amb prou feines depassen el 0,1% de la població total.

Dos dels exemples europeus més impressionants: en un sol barri de Berlín, Kreuzberg, viuen 30.000 turcs (pràcticament és una ciutat turca dins d'una ciutat alemanya); populosos barris de Marsella, com La Castellane, són exclusivament, en la pràctica, barris d'immigrants, amb més del 85% de magribins. Aquesta és una de les conseqüències principals d'una deficient política d'inserció social d'aquests col·lectius, i alhora és la causa de molts problemes de convivència, de *guetització* i de creixement de la intolerància interètnica, el racisme i la xenofòbia.

El predomini actual de barons solters entre els immigrants dels estats europeus del sud indica que el reagrupament familiar continuarà sent un factor de creixement de ciutadans extracomunitaris important. A més a més, hem de tenir en compte que sovint els fills d'immigrants es casen amb joves del país dels seus pares, i també que, si bé la taxa de fecunditat de les dones estrangeres disminueix quan s'estableixen a Europa, tot i així és més gran que la de les dones autòctones. O sigui que sembla que aquesta població extracomunitària continuarà creixent.

Com diu Khader (1992 : 156):

Cap barrera policíaca, cap cordó sanitari podrà fer de mur de contenció dels nous fluxos migratoris a la Mediterrània. Si manca un desenvolupament econòmic a la riba sud que dissuadeixi els candidats a l'emigració, que els retengui a casa seva, que els llevi les ganes de partir, de fugir, assistirem en els propers decennis a una intensificació de les migracions internes i dels fluxos migratoris cap a l'exterior.

Per aquesta raó és indispensable una política comunitària conjunta sobre temes de migracions i de minories culturals. Segons estudis de la Unió Europea, un ciutadà europeu de cada tres desitja que s'adopti una legislació europea comuna per als residents europeus extracomunitaris, mentre que tan sols un de cada cinc prefereix que aquestes mesures es dictin de manera independent, segons els interessos de cada país.

El gran repte que representa per a Europa en aquests moments disposar d'una política conjunta efectiva en matèria d'estrangeria i immigració extracomunitària comporta, a parer nostre, superar dos obstacles de gran envergadura:

1. Per una banda, superar les dificultats que planteja renunciar a determinades parcelles de sobirania nacional en benefici de l'interès comú, o d'una sobirania supranacional. O sigui: revisar a fons el concepte actual de nació-estat, problema de gran transcendència per a tot el projecte comú de la Unió Europea.

2. En segon lloc, no sembla possible una política conjunta en matèria de migracions fins que no s'estigui disposat de forma real i efectiva a portar a terme una política conjunta sobre temes socials, que tingui en compte les diversitats i desigualtats dels països membres, amb l'objectiu solidari d'estructurar de forma viable un projecte de futur únic. En aquest sentit, la *Carta social europea*, subscrita actualment per vint països membres del Consell d'Europa, podria ser un bon document de referència si ampliés el concepte d'estranger a tots els residents i no solament als procedents dels països signataris.

Si a més aspirem a fer que aquest projecte comú es realitzi i materialitzi des d'una perspectiva progressista, s'haurien de fer generals dues voluntats més:

1. La renúncia a un eurocentrisme curt de vista, que es pensa que pot resoldre els problemes de la Unió Europea i mantenir-ne els nivells de benestar d'esquena als interessos dels països menys desenvolupats de la perifèria, o en contra seva. I en primer lloc, tenint en compte aquells que per raons de veïnatge tenen més vincles amb Europa, fins i tot amb els moviments migratoris més recents.

2. El desig de transcendir l'actual concepte de ciutadania, excessivament vinculat al de nacionalitat, en el qual tots els residents estables, sense excepció, qualsevol que sigui la seva pertinença ètnica, nacional, religiosa o cultural, tinguin una mateixa categoria de ciutadà, amb igualtat de drets i deures cívics i polítics.

Tot això exigeix unes actituds noves i unes transformacions progressives de les institucions, de la relació entre nacionalitat i ciutadania, de l'imaginari individual i col·lectiu, i també de les pràctiques socials, que han d'afavorir unes relacions positives d'obertura davant de la diversitat, han de possibilitar una autènti-

ca igualtat d'oportunitats i una simetria en el repartiment democràtic del poder. També han de ser capaces de posar fi a totes les formes d'intolerància, exclusió, racisme o xenofòbia i les seves manifestacions: l'assimilació forçada i la guetització o la marginació. I sens dubte els educadors hi tenim un repte de magnitud considerable, i hi podem i hem de fer un paper molt important.

Per acabar aquest apartat transcriurem les cinc prioritats que ha proposat el Consell Europeu de Maastricht per a un programa de treball sobre la immigració i les cinc propostes de l'informe *Polítiques d'immigració i integració social dels immigrants a la Comunitat Europea*, elaborat el 1990 per un grup d'experts a petició de la Comissió de les Comunitats Europees.* Comencem per aquestes últimes:

1. Millorar la informació sobre la immigració a Europa.
2. Elaborar una base de principis fonamentals sobre la integració dels emigrants.
3. Afavorir els intercanvis i les consultes sobre els aspectes socials de la integració.
4. Construir criteris comuns pel que fa als fluxos migratoris.
5. Tenir en compte el problema de la integració en les polítiques comunes, en particular les relatives a tercers països.

Aquest informe, en el seu darrer punt, el 118, acaba amb aquest cant a l'esperança:

Atès que la Comunitat és pròspera i perquè recolza en una llarga tradició democràtica, l'arribada d'immigrants no cessarà i, per tant, es continuarà plantejant la necessitat de la integració social dels immigrants. Com que la Comunitat és pròspera i democràtica, disposa de recursos i pot aplicar una solidaritat i una voluntat que permetin respondre a aquesta exigència.

I, tot seguit, les prioritats definides al Consell Europeu de Maastricht, de 1991, en què els anglesos van blocar una proposta sobre política conjunta de migracions. Ara veurem que aquestes prioritats tenen un tarannà ben diferent de les que acabem de transcriure de l'informe dels experts anterior: enfront d'aquelles propostes més «socials», aquestes apareixen com si fossin molt «policíiques», i això ens presenta un exemple del permanent doble enfocament amb què s'afronten aquests temes. Vegem-les tot seguit (Comisión de las Comunidades Europeas [1992 : 8]):

1. Harmonització de les polítiques d'admissió (reagrupament familiar, casos humanitaris).
2. Plantejament comú de la immigració illegal (lluita contra la immigració irregular i l'ocupació illegal, principis aplicables a l'expulsió, la cooperació amb els països d'acolliment i de trànsit).

* Document publicat al dossier de treball de les II Jornades sobre l'Europa dels Anys 90. Una Realitat Multiracial i Multicultural. Girona, 1991, pp. 92-119.

3. Política de migració de la mà d'obra.
4. Situació dels drets dels nacionals de països tercers (estudi de la possibilitat de reconèixer als nacionals de països tercers residents regularment en un primer estat membre que puguin accedir, excepcionalment, al mercat de treball d'un altre estat membre).
5. Relació amb els països d'origen i trànsit (convenis de readmissió, impuls del centre de consulta ràpida).

La immigració estrangera ara i aquí

La política del govern espanyol pel que fa a l'actuació davant del canvi de sentit del fenomen migratori, que ja hem vist que s'ha caracteritzat per un increment sobtat de la immigració procedent del Tercer Món, actualment sembla clara i ben definida.

El desembre de 1990, el Govern espanyol presentà al Parlament un informe sobre la situació dels estrangers a Espanya, on s'exposaven les línies polítiques que calia desenvolupar en el futur:

- Control més gran de les entrades (visats) i de la frontera sud.
- Lluita contra la feina clandestina dels immigrants (sancions més dures als empresaris).
- Política de promoció i integració social.
- Intensificació de l'actuació policíaca.
- Més coordinació i centralització administrativa.
- Unificació de les figures de refugi i asil i acceleració de la seva tramitació.
- Alineament amb la política d'immigració de la Unió Europea per mitjà de les institucions comunitàries i del grup de Schengen.

Aquestes resolucions foren aprovades pel Congrés de Diputats el 9 d'abril de 1991.

Tres mesos abans que comencés l'esmentat *procés de regularització*, Raimundo Aragón, director general de l'anomenat, aleshores, Institut Espanyol d'Emigració —i posteriorment, Direcció General de Migracions, canvi de termes ben expressiu, necessari i forçat per l'evolució del fenomen migratori (com també és significatiu que amb l'actual accés al poder del Partit Popular hagi estat una de les primeres direccions generals suprimides)— es pronunciava clarament sobre les que serien, a parer seu, les bases doctrinals d'una *política activa d'immigració*, tal com li agradava anomenar-la (Aragón Bombín [1991]):

1. Prioritat dels treballadors nacionals i estrangers legalment residents per accedir a l'ocupació.
2. Consideració integral de l'immigrant, no solament com a treballador, sinó com a persona amb necessitats individuals i familiars.
3. Equiparació social, cultural i econòmica de tots els ciutadans i grups socials residents legalment a Espanya.

4. Concepció de la política d'immigració com a complementària i no substitutiva d'una política de cooperació per al desenvolupament, orientada als països emissors de mà d'obra.

5. Afirmació de la solidaritat comunitària: cada estat membre hauria d'estructurar la seva política immigratòria de manera que s'evitessin les repercussions negatives per a altres estats membres per mitjà de processos de reemigració intracomunitària.

6. Respecte per l'existència de vincles històrics, lingüístics o culturals com a justificació d'accions orientadores d'immigració adreçades a zones geogràfiques concretes: Espanya-Iberoamèrica.

7. Tractament diferenciat per als immigrants per motius ideològics, polítics o religiosos.

Segons Navarro (1993 : 15):

El primer pas per elaborar i aplicar aquesta nova etapa de la política d'estrangeria fou la promulgació del Reial decret 511/1992, de 14 de maig, pel qual es creà la Comissió Interministerial d'Estrangeria, les funcions primordials de la qual són preparar i sotmetre al Govern els criteris generals de la política d'estrangeria, coordinar l'activitat dels departaments competents en aquesta matèria i impulsar l'aplicació dels drets civils, econòmics i socials reconeguts als estrangers per la legislació espanyola.

Mig any més tard, el 24 de novembre de 1992, a Catalunya també es creava, per acord del Govern de la Generalitat, la Comissió Interdepartamental per al Seguiment i la Coordinació de les Actuacions en Matèria d'Immigració, presidida pel conseller de Benestar Social. En l'exercici de les seves funcions, va endegar una activitat interdepartamental d'estudi i de preparació de propostes d'actuació, que veié la llum pública el 28 de setembre de 1993, data en què el Govern de la Generalitat aprovava el Pla interdepartamental d'immigració.

Aquest interessant i extens document (prop de 300 pàgines) no solament exposa de manera exhaustiva la tasca feta fins aquella data pels diferents departaments en qüestions relatives als immigrants i als programes als quals calia donar prioritat en el futur, sinó que analitza els moviments de població a Catalunya i les polítiques d'immigració d'altres països, les propostes d'organitzacions no governamentals i d'altres organismes catalans, estatals i internacionals, i intenta establir definicions i criteris entorn del controvertit tema de la integració dels immigrants, on se subratlla textualment:

Des de la perspectiva d'integració intercultural es cerca construir de manera dinàmica i viva un país en el qual es consolidin unes senyes d'identitat compartides: idioma, coneixement de la pròpia realitat i història, valors de llibertat, igualtat i justícia, tot respectant i integrant-se en un conjunt de gent i cultures, el conjunt de valors i dels actius de tota la gent que viuen en un mateix país, dels que hi han nascut i dels que hi han vingut de fora (Generalitat de Catalunya [1994 : 44]).

Un dels documents que analitza el Pla s'havia publicat un any abans, i volem referir-nos-hi expressament per la importància que va tenir com a document de

referència, no solament per a professionals i ONG, sinó també per a les diverses administracions i comissions parlamentàries de l'Estat. Parlem de *L'informe de Girona: cinquanta propostes sobre immigració*, realitzat per la Comissió d'Associacions i Organitzacions no Governamentals de les Comarques de Girona (1992).^{*} Aquesta Comissió fou creada inicialment per negociar amb el governador civil de Girona i amb la Delegació Provincial del Ministeri de Treball, arran de les abundants incidències i situacions imprevistes que va comportar l'aplicació del Decret de regularització excepcional de l'any 1991. L'informe, en la redacció del qual vam participar activament, sobretot als apartats relatius a formació, comença amb unes anàlisis de caràcter general, tocant a la situació de legalitat o illegalitat dels treballadors estrangers, denunciant les polítiques i els procediments que se segueixen en els tràmits administratius per obtenir els permisos de residència i treball, els visats, les expulsions, el reagrupament familiar, etcètera. Dedica un apartat important als aspectes que s'haurien de tenir en compte per integrar els immigrants: feina, actituds socials, formació d'ells i de les seves famílies, etc. I s'acaba amb unes recomanacions concretes al Govern de l'Estat, al de la Generalitat de Catalunya, als ajuntaments i als agents Socials.

Però el pas més ambiciós que fins ara ha fet el Govern espanyol en matèria de política social i immigració es produí, sense cap mena de dubte, el desembre de 1994, quan el Consell de Ministres, a proposta de la ministra d'Afers Socials, Cristina Alberdi, aprovà el Pla per a la integració social dels immigrants, que conté, entre altres apartats, un programa i un projecte d'actuació. Els objectius del programa d'actuació són els següents (Ministerio de Asuntos Sociales [1994]):

1. Eliminar qualsevol tipus de discriminació injustificada, tant en l'exercici de drets i deures com en l'accés als serveis existents.
2. Promoure una convivència basada en valors democràtics i en actituds tolerants.
3. Garantir una situació legalment i socialment estable.
4. Combatre les barreres que en dificulten la integració.
5. Lluitar contra l'explotació.
6. Mobilitzar la societat contra el racisme i la xenofòbia.

Els instruments per a la integració serien:

1. Observatori permanent de la immigració, que recolliria informació per mitjà dels serveis d'atenció social bàsica dels ajuntaments i d'altres organismes.
2. Fòrum per a la integració dels immigrants, per a la participació i el diàleg de les diferents instàncies implicades, que es va posar en funcionament a la darreria de 1993, compost per 15 representants institucionals, 15 representants dels immigrants o refugiats i 15 de les diverses ONG que se n'ocupen.

^{*} Demostra la utilitat que va tenir aquest document i l'interès que va despertar el fet que un any més tard, el setembre de 1993 (la data coincideix amb la de la publicació del Pla interdepartamental d'immigració), el Departament de Benestar Social en publicà una segona edició en quatre llengües (català, castellà, francès i anglès), prologada pel president de la Generalitat.

També a Catalunya va crear-se una mena de «Fòrum de la Immigració». I si bé el setembre de 1993 ja va sortir un primer decret del Departament de Benestar Social, que creava el Consell Assessor d'Immigració, amb la finalitat d'assessorar la Comissió Interdepartamental d'Immigració, les crítiques de les ONG i dels sindicats a la composició d'aquest consell van fer que se'n retardés la constitució fins passat el 13 de juliol de 1994, data del decret modificat.

Les propostes d'actuació del Pla per a la interpretació social dels immigrants ja esmentat, 26 en total, són de caràcter normatiu, de naturalesa sociolaboral, educatives, culturals i per a la participació social.

Vam haver d'esperar fins al 23 d'abril de 1996 perquè entrés en vigor un nou reglament d'aplicació de la Llei d'estrangeria. Aquest nou reglament, aprovat els darrers mesos de govern socialista, que també havia estat precedit, novament, de rumors de derogació o de canvis en la Llei, va introduir algunes novetats i simplificacions per a l'obtenció dels permisos de treball i de residència. La més significativa és que es té en compte la possibilitat de tenir permís de treball i de residència permanents al cap de sis anys ininterromputs de situació legal al país. Així mateix, i durant un període de quatre mesos a partir de l'entrada en vigor del nou reglament, s'obria un altre procediment de regularització excepcional per als estrangers que es trobessin en situació irregular i que complissin determinats requisits.

Però s'imposa una primera pregunta: quants estrangers extracomunitaris hi ha realment a Espanya i a Catalunya? La veritat és que la resposta no resulta fàcil, ja que encara no en tenim un cens precís i hi ha diverses administracions amb competències sobre el tema. El juliol de 1992 (i creiem que avui continua sent vàlida aquesta afirmació), escrivia amb raó el Colectivo Ioé (1992 : 16):

En general podem dir que fins avui cap de les fonts oficials disponibles dóna compte amb profunditat i d'una manera completa de la realitat de la immigració estrangera, ja sigui a Catalunya, ja sigui dins el conjunt de l'Estat.

Per fer-se una idea de la magnitud d'aquest caos de xifres, compararem (quadre 3) les que dóna per a la província de Girona la Direcció General de Migracions, organisme que forma part del Ministeri de Treball i Seguretat Social, en el seu *Anuario de Migraciones* dels anys 1994 i 1995 (Dirección General de Migraciones [1994 : 93; 1995 : 231]) amb les de la Comissió d'Estrangeria del Govern Civil de Girona (1995).

D'altra banda, per acabar-ho d'adobar, l'any 1996 el setmanari *El Temps* publicava unes estadístiques basades en dades dels instituts autonòmics d'estadística i del Colectivo Ioé, que informaven sobre el nombre de residents de nacionalitat no espanyola a les províncies dels Països Catalans on tenen més presència. Com es pot comprovar, la xifra atribuïda a la província de Girona no coincideix amb cap de les anteriors (quadre 4).

Si a aquesta dificultat hi afegim que és impossible determinar la quantitat d'estrangers que hi ha a Espanya en situació d'il·legalitat administrativa, encara es fa més difícil conèixer amb una mínima precisió aquest cens. El volum d'estrangers «illegals», segons el Servei de Migracions Internacionals de l'OIT, se

	<i>Dades segons la Direcció General de Migracions</i>	<i>Dades segons el Govern Civil de Girona</i>
Any 1993	9.579	15.009
Any 1994	7.734	16.076

Quadre 3: *Nombre de residents estrangers a les comarques gironines.*

Font: *Anuario de Migraciones 1994 i 1995*, i Comissió d'Estrangeria del Govern Civil de Girona.

Barcelona	50.630
Alacant	36.750
Balears	19.911
Girona	12.767
València	11.490
Tarragona	6.719

Quadre 4: *Nombre de residents estrangers a les províncies corresponents als Països Catalans.*

Font: setmanari *El Temps* (15-4-96), a partir de dades dels instituts autonòmics d'estadística i del *Colectivo Ioé*.

situa pels volts dels 300.000, i segons la Comissió Econòmica de l'ONU per a Europa, en 294.000 (Piera [1995]).

Amb totes les reserves, doncs, us facilitem unes dades que, si més no, poden servir per fer comparacions a escala estatal: són les que hi ha en el quadre 5 (p. 36). Les dades relatives a les quatre províncies catalanes les teniu en el quadre 6 (p. 36). Finalment, les referents a la població dels Països Catalans són les que apareixen en el quadre 7 (p. 37).

La poca informació disponible, unida al fenomen de la concentració geogràfica i al desconcert propiciat per determinada premsa sensacionalista sobre el nombre d'*illegals* que hi havia al nostre país, ha desembocat en prejudicis i tòpics que no faciliten gens ni mica la consolidació d'actituds positives davant d'aquesta realitat.

Així, per exemple, és corrent que ens trobem amb persones de prestigi reconegut que defensen la posició que a *Espanya, el problema dels immigrants procedents del Tercer Món encara no ens ha de preocupar, ja que si de cas serà un problema a llarg termini*. Recordem, però, que en algunes comarques espanyoles ja superen la mitjana europea.

En l'extrem contrari, influïts pel periodisme sensacionalista, per a determinats sectors de l'opinió pública *patim una invasió del Magrib que ens pren els*

<i>Comunitats autònomes</i>	<i>TOTAL</i>	<i>Europa</i>	<i>Amèrica</i>	<i>Àfrica</i>	<i>Àsia</i>	<i>Oceania</i>	<i>Apàtrides</i>
Andalusia	61.437	37.213	8.567	11.431	4.078	148	—
Aragó	6.312	2.273	1.685	1.873	475	6	—
Astúries	6.285	3.851	1.866	319	235	14	—
Balears	25.891	19.696	3.031	2.001	1.090	73	—
Canàries	47.430	31.685	7.100	3.333	5.275	37	—
Cantàbria	2.650	1.140	1.121	144	234	11	—
Castella-La Manxa	5.573	1.643	1.705	1.793	418	14	—
Castella i Lleó	13.859	7.822	3.153	1.878	992	14	—
Catalunya	83.299	30.898	19.879	24.783	7.585	154	—
Comunitat Valenciana	56.163	41.638	6.297	5.794	2.358	76	—
Extremadura	4.516	1.903	538	1.917	157	1	—
Galícia	16.431	9.469	5.438	1.123	358	43	—
Madrid	93.606	33.044	35.598	14.321	10.471	172	—
Múrcia	6.549	2.287	808	3.240	209	5	—
Navarra	3.783	1.935	1.115	475	250	8	—
País Basc	12.265	6.894	3.180	1.577	551	63	—
La Rioja	1.348	475	323	457	93	—	—
Ceuta	627	53	19	417	138	—	—
Melilla	845	122	19	669	35	—	—
No consta	12.498	4.796	1.883	5.062	740	—	14
<i>Total</i>	<i>461.364</i>	<i>238.837</i>	<i>103.325</i>	<i>82.607</i>	<i>35.742</i>	<i>839</i>	<i>14</i>

Quadre 5: *Estrangers residents a Espanya l'any 1994.**

Font: *Anuario de Migraciones 1995.*

<i>Províncies catalanes</i>	<i>Total</i>	<i>Europa</i>	<i>Amèrica</i>	<i>Àfrica</i>	<i>Àsia</i>	<i>Oceania</i>	<i>Apàtrides</i>
Barcelona	65.080	22.805	17.704	17.389	7.059	123	—
Girona	7.734	3.688	703	3.155	173	15	—
Lleida	2.620	616	523	1.391	87	3	—
Tarragona	7.865	3.789	949	2.848	266	13	—
<i>Total Catalunya</i>	<i>83.299</i>	<i>30.898</i>	<i>19.879</i>	<i>24.783</i>	<i>7.585</i>	<i>154</i>	<i>—</i>

Quadre 6: *Detall dels estrangers residents a les quatre províncies catalanes l'any 1994.*

Font: *Anuario de Migraciones 1995.*

* Si al lector exigent (o desvagat) se li acudeix de repassar les sumes dels totals, hi trobarà errors que no són imputables a errates d'impremta nostres. Al total general hi falten tres persones i a la xifra

	<i>Total d'habitants</i>	<i>Autòctons</i>	<i>Nascuts a altres llocs de l'Estat</i>	<i>Nascuts fora de l'Estat</i>
Principat	6.060.000	4.090.000 (67,5%)	1.970.000 (32,5%)	102.026 (1,8%)
País Valencià	3.957.234	2.893.263 (73,1%)	963.971 (24,4%)	109.855 (2,7%)
Illes Balears	709.146	488.003 (68,8%)	187.069 (26,4%)	29.543 (4,2%)
<i>Total</i>	<i>10.626.380</i>	<i>7.602.874 (71,5%)</i>	<i>2.782.082 (26,2%)</i>	<i>241.424 (2,3%)</i>

Quadre 7: *Població dels Països Catalans.**

Font: setmanari *El Temps* (15-4-96), a partir de dades dels instituts autonòmics d'estadística i del Colectivo Ioé.

pocs llocs de treball que queden. Passejar un diumenge al matí pel mercat públic de Palafrugell, a la Costa Brava, pot fer realment l'efecte que a Catalunya ja hi ha molts més marroquins que catalans. Però s'obliden els factors següents:

1. L'alta concentració de la zona (3,3% d'estrangers procedents del Tercer Món, probablement la més gran d'Espanya, i molt superior a la mitjana europea), no comparable de cap manera amb la majoria de les comarques de l'interior de Catalunya, la mitjana de la qual, elevada pel pes relatiu de Barcelona, no arriba a l'1%.

2. Els hàbits culturals del col·lectiu, que els porten a reunir-se especialment als mercats, fins i tot els que viuen en poblacions molt distants, no tan sols per comprar, sinó per xerrar, intercanviar informació, etc.

3. Les males condicions dels habitatges d'aquestes persones, que fan que els resulti molt més atractiu, quan fa bon temps, estar-se al carrer que a casa.

Més endavant parlarem de les repercussions d'aquestes immigracions en el mercat laboral i de la importància que en aquest sentit tenen molts altres estereotips i prejudicis. Per exemple, el diferent grau de rebuig envers els estrangers segons que pertanyin al Primer Món o al Tercer Món, baldament siguin tots estrangers i es tracti pràcticament d'una «invasió», quantitativament parlant, gairebé idèntica, segons el que acabem de veure; i és que els primers són molt més competitiu per a determinats segments laborals que els segons.

Posats a analitzar xifres, presentem, ordenades de major a menor percentatge, les províncies espanyoles que superen la mitjana nacional en població estrangera, segons la província de residència (quadre 8, p. 38).

Un altre dels tòpics i llocs comuns més repetits i inexactes en aquesta qüestió del nombre d'immigrants que hi ha al nostre país, és aquella frase que ja subrat-

---

total de «No consta» n'hi han afegit 31 de més. L'*Anuario* ja ens té acostumats, cada any, a aquestes lamentables imprecisions.

* Tampoc als companys d'*El Temps*, com podeu veure, no els quadren les sumes, malgrat que indiquen que «no consta el lloc de naixement de 4.531 persones».

% d'estrangers residents que procedeixen d'Europa		% d'estrangers residents que procedeixen de la resta del món	
Balears	2,98	Las Palmas	1,33
Tenerife	2,73	Madrid	1,30
Alacant	2,54	Girona	1,10
Màlaga	1,93	Barcelona	0,99
Las Palmas	1,82	Tenerife	0,90
Girona	0,80	Balears	0,89
Madrid	0,72	Tarragona	0,73
Lleó	0,70	Màlaga	0,73
Tarragona	0,70	Almeria	0,72
Almeria	0,66	Múrcia	0,50
<i>Espanya</i>	<i>0,64</i>	<i>Espanya</i>	<i>0,58</i>

Quadre 8: Províncies espanyoles que superaven la mitjana nacional en població estrangera l'any 1993.

Font: Anuario de Migraciones 1994.

	1970	1980	1994
Unió Europea	1.068.258	794.061	429.895
Resta d'Europa	125.101	120.312	121.556
<i>Total Europa</i>	<i>1.193.359</i>	<i>914.373</i>	<i>551.451</i>
Amèrica del Nord	71.842	122.464	66.678
Amèrica Central	87.467	72.117	7.140
Amèrica del Sud	879.902	660.529	522.330
<i>Total Amèrica</i>	<i>1.039.211</i>	<i>855.110</i>	<i>596.148</i>
<i>Total Àfrica</i>	<i>?</i>	<i>?</i>	<i>7.511</i>
<i>Total Àsia</i>	<i>?</i>	<i>?</i>	<i>2.723</i>
<i>Total Oceania</i>	<i>?</i>	<i>?</i>	<i>16.269</i>
<i>Total absolut</i>	<i>2.232.570</i>	<i>1.769.483</i>	<i>1.174.102</i>

Quadre 9: Espanyols residents a l'estranger l'any 1994.

Font: Anuario de Migraciones 1995.

llàvem a la introducció: «Hem passat de ser un país d'emigració a ser un país d'immigració.»

Tot i que es podria argumentar que ha canviat la tendència migratòria del nostre país i cap al nostre país, de manera que en els darrers anys ha anat augmentat la immigració d'estrangers mentre que disminuïa el nombre d'emigrants, això no ens ha de fer oblidar, com deïem, que per cada resident estranger a Espanya encara hi ha vuit espanyols residents a l'estranger. Vegeu, si no, les dades del quadre 9 i també les del gràfic 4 (p. 40).

L'evolució del total d'estrangers residents a Espanya en els darrers quinze anys, la podeu veure als gràfics 3 i 4 (p. 40).

*La nostra «necessitat» d'immigrants.
Les taxes de desocupació i l'economia submergida*

Les taxes de desocupació a Espanya han arribat a xifres inimaginables, que ja superen, al començament de 1995, els tres milions i mig de persones, cosa que representa quasi una quarta part de la seva població activa, la taxa més alta de la Unió Europea. En aquest context, pot considerar algú necessària la vinguda de més mà d'obra de l'exterior? Oi que sembla una contradicció absurda?

Pel març de 1993, el Departament de Política Territorial de la Generalitat de Catalunya considerava, en les prospeccions que feia sobre el creixement de la població en el seu territori, que atès el baix creixement vegetatiu caldria «importar» 350.000 immigrants en els pròxims trenta-cinc anys.*

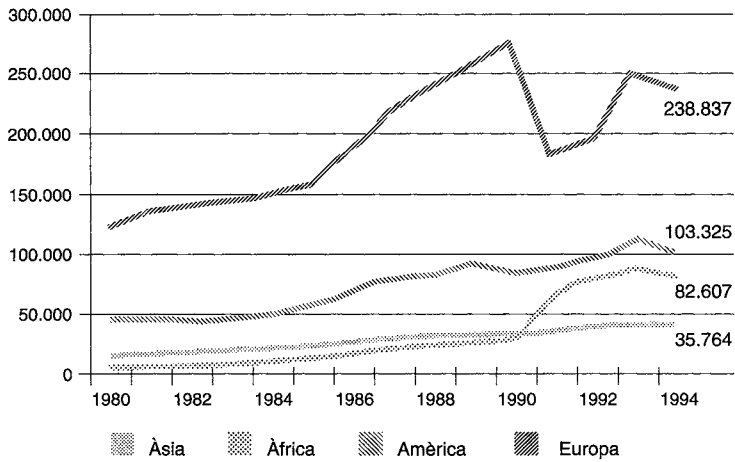
En titulars a tres columnes, en una entrevista realitzada pel diari *El País* a Livi-Bacci,** es posaven en boca d'aquest científic les paraules següents: «Europa comete un grave error al restringir la immigració, porque va a necesitarla.» Aquest demògraf en justifica la necessitat amb els següents arguments (Livi-Bacci, [1992 : 101-111]):

1. L'actual política migratòria restrictiva té en compte la situació dels anys setanta i vuitanta, però no ha considerat la que hi haurà en els anys noranta i a la primera dècada del 2000.
2. L'envelliment de la població europea impulsa i impulsarà la demanda de treball en el sector dels serveis, més concretament en els personals, difícilment robotitzables.
3. L'estancament demogràfic europeu.
4. Els motius polítics o humanitaris.
5. L'ajuda al desenvolupament dels països d'origen, ja que, com hem assenyalat, segons estudis diversos (vegeu el final de l'apartat «Qui emigra i per què?», p. 15) les remeses de diners enviades pels immigrants dupliquen les rebudes en concepte d'ajuda al desenvolupament.

* *El País*, suplement de Catalunya, 14 de març de 1993.

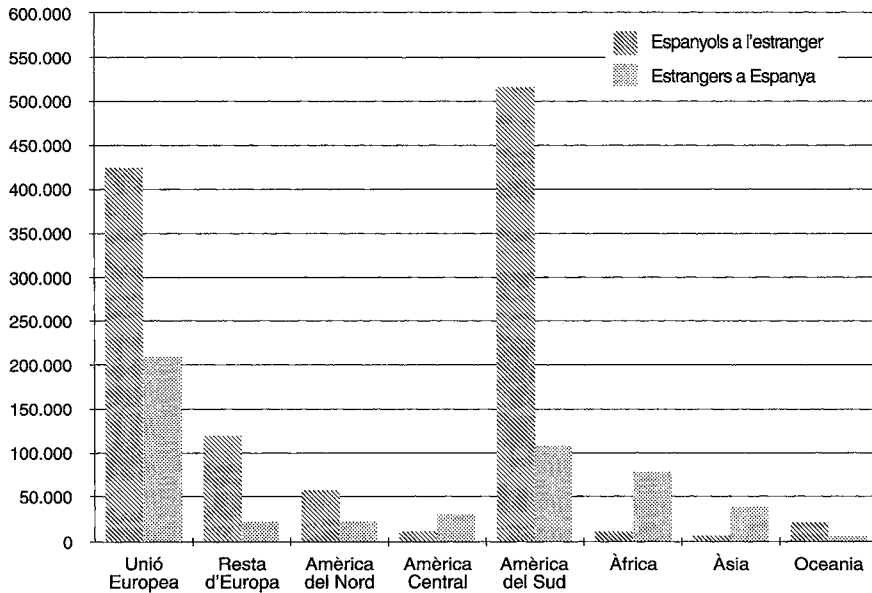
** *El País*, suplement de Catalunya, 13 de juny de 1991.

Gràfic 3: Total d'estrangers residents a Espanya.
 L'any 1991 hi ha una davallada en el nombre d'europaus, deguda al canvi de situació administrativa dels estrangers comunitaris amb la nostra entrada a la Unió Europea. L'augment d'africans aquell mateix any es produí com a conseqüència del «procés de regularització».

Font: Anuario de Migraciones 1995.

Gràfic 4: Espanyols a l'estranger i estrangers a Espanya l'any 1994.

Font: Anuario de Migraciones 1995.

6. La competitivitat dels països del sud en un futur d'aplicació de l'Acta Única Europea. Segons ell, la restricció de la immigració podria afectar més aquells països que, com Espanya i Itàlia, per dèficits estructurals econòmics, basen més les seves economies en la mà d'obra abundant, barata i sovint contractada per mitjà del mercat de treball clandestí.

Sembla evident que aquestes persones, ara per ara, *no prenen la feina a ningú*. Les feines que fan no tenen interès, en general, per a l'espanyol que gaudeix d'un subsidi de desocupació i que té expectatives (generades pel sistema social de valors i prejudicis, l'educació, etc.) d'arribar a llocs millors. Es podria dir que la piràmide de la població activa espanyola té més aviat forma de pera que de piràmide. Allà on hi ha buits que els nacionals no estan disposats a ocupar o no poden fer-ho, és a la cúspide o a la base. La cúspide l'ocupen els estrangers del Primer Món que s'instal·len al nostre país; la base, els extracomunitaris.

També hi ha l'opinió que si no prenen llocs de treball directament els prenen indirectament, ja que abaixen els preus del salari perquè estan disposats a acceptar qualsevol feina al preu que sigui. Aquesta pot ser una veritat a mitges, ja que fins a cert punt determinades empreses no serien viables a partir d'uns costos salarials més grans, amb la qual cosa encara hi hauria menys feina. Però sí que convé fer una reflexió en el sentit que si realment la vinguda d'aquests estrangers ens beneficia, ¿a qui beneficia exactament i de forma més immediata, mentre es mantinguin les seves precàries condicions de feina? Sens dubte pressionen a la baixa els salaris i això perjudica les reivindicacions d'obriers i sindicats, però per altra banda permet a les empreses petites i mitjanes una economia més flexible i competitiva.

Una oferta més gran de feines i treballs mal pagats, molt arriscats o molt desagradables, difícilment resoldrien la situació de desocupació. I quan aquestes feines no es poden robotitzar, no es veuen gaires sortides possibles, si no és la mà d'obra immigrant.

Emigració clandestina i economia submergida es potencien mútuament, i això sí que té efectes negatius, tant per al mercat de treball, com per a les condicions laborals dels treballadors «submergits» —siguin o no immigrants—, com per a la integració social dels estrangers, les seves condicions de vida, etc.

Perfil de la nostra immigració extracomunitària. Problemes

El mes de desembre de 1991 el Ministeri de l'Interior féu públic un document en què s'oferia un avanç dels resultats d'una enquesta qualitativa de caràcter voluntari, realitzada sobre 500 estrangers (es pensava passar-la a uns 25.000) que havien accedit al procés de regularització, d'indubtable interès per acostar-nos al coneixement del perfil bàsic d'aquest col·lectiu (Santos [1993 : 72-74]):

- Home, majoritàriament entre els 20 i els 35 anys.
- Els seus familiars són preferentment al país d'origen (gairebé la meitat expressaven el desig de reagrupament familiar, mentre que una tercera part ja tenia la seva família a Espanya, 23.000 en total, previsiblement en situació irregular).
- Va entrar a Espanya com a turista en els darrers anys (el 90% des de 1986).

- Viu en un pis o apartament i en paga un lloguer.
- Majoritàriament, llevat del cas dels asiàtics i d'alguns africans, és capaç de mantenir una conversa en espanyol (n'hi ha que ja feia tres o quatre anys que eren a Espanya).
- Va pensar en Espanya com el seu primer i definitiu país d'emigració.
- Treballa al sector de serveis i cobra unes 100.000 ptes. al mes (més de la meitat no arriben a aquesta xifra, i una quarta part cobra menys de 75.000 ptes).
- No ha tingut mai permís de treball; busca, i moltes vegades l'aconsegueix, un contracte escrit.
- No li agrada canviar de sector d'activitat i majoritàriament projecta instal·lar-se definitivament a Espanya (segons l'enquesta, només una quarta part van manifestar interès a tornar al país d'origen).

Una part important d'aquests treballadors estrangers extracomunitaris ocupen llocs de treball molt per sota de la seva qualificació acadèmica i professional, sobretot en els col·lectius marroquins i d'Amèrica Llatina. No és inusual trobar llicenciats universitaris que treballen com a peons agrícoles o a la construcció, o en el servei domèstic.

A grans trets, sense voler augmentar els tòpics existents i amb totes les imprecisions que comporten les generalitzacions, es pot afirmar que molts marroquins treballen de temporers agrícoles a Andalusia, Múrcia i el País Valencià, mentre que a Madrid i Catalunya també solen treballar de peons a la construcció, en serveis (neteja) i, en algunes zones, als llocs menys qualificats de la indústria (tèxtil, química, etc.). A Lleó, una bona colla d'africans procedents de Cap Verd treballa a les mines. A Madrid i Barcelona, el servei domèstic és l'ocupació dominant de les dones immigrants filipines i dominicanes. Els immigrants de Senegal i Gàmbia es concentren molt a Catalunya, en ocupacions sobretot agrícoles i forestals, i també una mica en el comerç ambulat. Periòdicament és notícia a la premsa la desarticulació de xarxes de tràfic il·legal de ciutadans xinesos per mitjà de determinades cadenes de restaurants, o bé de dones llatinoamericanes (principalment dominicanes), que tenien intenció de treballar al servei domèstic o en altres sectors, però que són obligades a exercir la prostitució per poder tornar el preu del seu «transport», que pot arribar a quadruplicar el del bitllet d'avió.

A la inestabilitat de la seva situació jurídica i al seu estatut laboral molt precari, s'afegeix la baixa qualificació, en general, de les feines que fan —els que aconsegueixen contractes normalitzats—, independentment de la seva formació. No són excepcionals els llicenciats universitaris que fan feines estacionals de recollida d'hortalisses. Segons el Colectivo Ioé (1994 : 117), i pel que fa al grup dels marroquins a Catalunya (però és un comentari que es podria aplicar a tot el conjunt d'immigrants africans a Espanya):

S'observa una forta polarització cap a l'estrat més baix. Només el 2% són professionals [...] i solament el 4,6% té permís de comerciant o de venedor. Gairebé tota la força de treball marroquina (el 93%) es concentra, doncs, en les feines no qualificades dels serveis (18%), l'agricultura (23%) i, especialment, la construcció, la indústria i la mineria (52%).

L'article d'Aragón Bombín esmentat anteriorment expressa en el seu programa d'actuació per a una *política activa d'immigració* uns projectes que responen a les necessitats més peremptòries del col·lectiu immigrant, entre les quals hi ha:

- Habitatge: accions per a la difusió i integració en les societats d'acolliment.
- Mercat de treball: programes de capacitació i formació professional, considerant la perspectiva de tornar als països d'origen.
- Escolarització: promoció escolar i organització de classes complementàries de llengua i cultura maternes.
- Accions concretes adreçades a infants, dones o altres col·lectius amb problemes especials.
- Iniciatives tendents a crear consciència sobre l'existència d'una societat pluricultural, respectuosa de les minories i les seves diferències.
- Activitats que tendeixen a eixamplar les zones de coincidència i a combatre els prejudicis.
- Regulació dels òrgans de participació dels immigrants.

Ja hem indicat al començament d'aquest apartat que el desembre de 1994 el Consell de Ministres aprovà el Pla per a la integració social dels immigrants (Ministerio de Asuntos Sociales [1994]). Per mitjà de les seves propostes d'actuació manifesta, si més no indirectament (és a dir, des del punt de vista del Govern), quines són les prioritats dels immigrants extracomunitaris.

Si hi ha un col·lectiu diferent del dels mateixos immigrants que té una percepció més directa de quines són les seves necessitats (a més de les ONG que se n'ocupen) és, sens dubte, el dels serveis socials municipals. A partir dels seus informes, entre els quals hauríem de destacar els de la Diputació de Barcelona i el del Districte III de l'Ajuntament de Llobregat, la Federació de Municipis de Catalunya va elaborar unes *Resolucions sobre la inserció social dels immigrants*, que foren aprovades a l'XI Assemblea General, en el pròleg de les quals expliciten les que consideren «principals demandes socials» (Comissió d'Associacions i Organitzacions no Governamentals de les Comarques de Girona [1993 : 35-38]):

[...] les principals demandes efectuades per immigrants extracomunitaris als serveis socials han estat les relacionades amb l'escolarització dels fills, la informació sobre regularització, l'atenció sanitària, l'habitatge i els ajuts per a l'alimentació.

Quant a la descripció de necessitats específiques de la població immigrada, que fan els professionals d'atenció primària, es detecten mancances pel que fa a la informació i déficits lingüístics. També es detecten necessitats en els camps del reforç escolar, la formació ocupacional, la cobertura sanitària i l'educació per a la salut.

D'altra banda, les demandes de la població estrangera als serveis socials municipals van molt lligades al reagrupament familiar.

En relació a l'assistència i assessorament jurídic, la demanda que fa la població immigrada fa referència a la pervivència d'estrangers no regularitzats, a l'estatus d'estrangeria: condicions inferiors a l'estatus de ciutadania, inseguretats jurídiques dels estrangers regulars, obstacles en la regularització de familiars de treballadors estrangers, por dels immigrants a relacionar-se amb els serveis públics de l'Administració i la limitació del dret d'empadronament.

La major part de les dificultats esmentades en els punts anteriors té un origen comú, com indica molt bé indirectament el que acabem de veure, en el fet que aquests immigrants estrangers no siguin considerats ciutadans de ple dret, i en la precarietat de la seva situació laboral, social i política.

Es troben en una quasieterna provisionalitat —atenuada, però no resolta encara per l'actual reglament d'aplicació de la Llei d'estrangeria— de la qual és molt difícil sortir, amb un temor constant per la seva condició legal (per les dificultats inherents al fet de trobar i conservar una feina «legal», no clandestina; per la lentitud dels tràmits administratius i de renovacions de permisos laborals i de residència, que els mantenen en una situació d'inquietud permanent i de quasi-il·legalitat, etc.), i per una precarietat, sovint sota mínims, tocant al respecte dels drets més elementals que permetin uns nivells bàsics de qualitat de vida i d'igualtat d'oportunitats socials, enteses en el seu sentit més ampli.

Les possibilitats que tenen d'integració, a parer nostre, depenen de l'interès dels autòctons a permetre solidàriament (i per raons no gens paternalistes, sinó d'estricta justícia social i de respecte als drets humans més elementals) que accedeixin a una igualtat d'oportunitats de desenvolupament personal i social *real i efectiva*, no solament teòrica. Per això resulta indispensable una sensibilització dels esmentats autòctons, que substitueixi els temors i els prejudicis per un veritable desig de més equitat social, que permeti com més aviat millor l'accés dels immigrants estrangers al ple exercici dels drets ciutadans, sense oblidar que si aquesta igualtat de drets només es proclama «des de dalt» i no és reconeguda en el dia a dia pels ciutadans, serà poc menys que lletra morta i tindrà escassa efectivitat.

Això obligarà tothom, i especialment els agents d'intervenció social en sentit ampli (i, doncs, els educadors entre ells), a treballar intensament i efectivament en la gestió dels conflictes que, sens dubte, provocarà aquest procés, davant del temor, justificat en ocasions, que aquests «novinguts» desplacin els autòctons pobres del seu espai d'intervenció social o laboral, que ja és reduïdíssim, sempre a punt de caure en la marginació.

L'esforç envers la consecució d'una societat (i una pedagogia) intercultural serà absolutament inoperant i estèril si no se centra en la gestió d'aquests conflictes i es posa fi a qualsevol tipus d'exclusió, per mitjà d'una veritable justícia social. Cal superar l'actual *dualització* social que legitima i consolida uns ciutadans de ple dret enfront d'uns *metecs* a qui no es demana, de fet, una integració, sinó, a tot estirar, una adaptació submissa, dòcil i alienada.

Però és que a més a més s'ha de tenir en compte que, a una velocitat que comença a ser alarmant, les anteriors «societats del benestar» s'estan convertint en el que s'ha anomenat les «societats dels dos terços», ja que un terç de la seva població, a causa principalment de l'atur, veu com es trenca el vincle social que mantenia per mitjà del treball assalariat amb la resta de conciutadans. Continuar plantejant la «integració» dels immigrants estrangers com si el conjunt d'autòctons fos un tot compacte és, en la millor de les interpretacions possibles, un anacronisme. És urgent trobar solucions davant de la peremptòria necessitat de tornar a teixir el fracturat vincle social, sense oblidar que si bé la major part dels estrangers procedents dels països pobres en són els principals perjudicats, de cap

manera en són els únics ni potser, ara per ara, els més nombrosos. Que ningú no s'escandalitzi, doncs, ni faci acusacions de racisme precipitades, si els «autòctons pobres» protesten perquè se senten discriminats davant determinats professionals i serveis que fan, amb tota la bona intenció, discriminacions positives que no són clarament indispensables ni justificades envers els estrangers pobres.

EL CONFLICTE INTERÈTNIC

Diversitat, diferència i desigualtat

Que hi ha *diversitat* entre els treballadors estrangers africans, per exemple, i nosaltres, és evident. Aquí entenem el terme *diversitat* en un sentit qualitatiu, com quan parlem de la diversitat de temes —en si no són millors ni pitjors: són simplement temes diferents— que hi ha entre els llibres d'una biblioteca. Però aquesta diversitat de cap manera s'ha d'esgrimir com un argument per legitimar una *desigualtat*, d'oportunitats socials o laborals, o una *diferència* de drets cívics, etc.

Pot resultar útil, abans de continuar, que ens entretinguem una mica analitzant els significats i usos que donem, a voltes incorrectament, a aquestes paraules, i que alhora exposem el nostre punt de vista sobre la forma com va influïnt en el procés de socialització de l'ésser humà aquesta *percepció de la diversitat que sempre encarnen els altres*.

L'exigència d'una interacció socioafectiva amb altres éssers humans com a condició sine qua non perquè un nounat esdevingui, amb el pas del temps, un altre ésser humà, sembla indubtable. Un infant abandonat a la seva sort presentarà trastorns més o menys greus o fins i tot gravíssims i irreversibles, en funció de la intensitat d'aquest aïllament psicoafectiu. I no cal recórrer a la casuística dels anomenats *infants salvatges*, és a dir, aquells que han passat períodes significatius del seu desenvolupament infantil allunyats d'altres éssers humans. Per desgràcia n'hi ha prou amb la privació de contactes humans afectius de qualitat suficient que sofreixen alguns infants a càrrec d'institucions, perquè presentin allò que s'ha denominat *síndrome de l'hospitalisme*.

Qualsevol infant necessita la intersubjectivitat pròpia de la relació mare-parefill en els primers sis mesos de vida, fins i tot per ser ell mateix, per tenir consciència de la seva identitat com a subjecte. A partir d'aleshores també necessitarà les relacions que estructurarà amb els altres éssers humans en la seva exploració del medi sociocultural que l'aixopluga i l'acull (Domènech i Domingo [1994]).

Amb aquestes relacions l'infant va construint la seva pròpia subjectivitat i adquireix pautes i comportaments bàsics de relació que li permeten una determinada adaptació a l'entorn sociocultural en què es troba immers.

La percepció i la vivència de la diversitat que presenta qualsevol comunitat humana és bàsica, tant per *distingir* com per *distingir-se*. En aquest sentit, la diversitat és pura evidència objectivable, ens permet identificar i identificar-nos, fins i tot en el cas de germans bessons que, tot i sent «iguals» (*similars* seria un

antònim més correcte de *diversos*) són, naturalment, distints. Gràcies al tracte i l'afecte que es rep dels altres, s'accedeix tant a la representació que un es fa de si mateix, com a la configuració de la imatge de l'altre.

Però Allport (1962 : 35), ja en la dècada dels cinquanta, en el llibre que ha esdevingut un clàssic sobre el tema, *La naturaleza del prejuicio*, relaciona estretament aquesta necessitat d'ordenar i distingir la realitat amb el prejudici:

La ment humana ha de pensar amb l'ajuda de categories (el terme equival aquí a generalitzacions). Un cop formades, les categories constitueixen la base del prejudici normal. No hi ha manera d'evitar aquest procés. La possibilitat de viure en un món ordenat en depèn.

Un prejudici que aquest autor defineix així en la seva obra:

Una actitud hostil o de prevenció envers una persona que pertany a un grup, simplement perquè hi pertany, i per tant se suposa que posseeix les qualitats objectables atribuïdes a aquest grup.

El component afectiu implícit en tots aquests processos de *classificació de la diversitat*, com podem veure, comporta una ineludible valoració d'aquesta diversitat. I del resultat d'aquestes successives valoracions neixen les *diferències*. Valorem (i ens ensenyen a valorar, quan som petits) més o menys, molt o poc les coses i persones *distintes* que ens envolten, i a partir d'aquesta valoració comencen a ser *diferents*.

Així doncs, nosaltres preferiríem no utilitzar com a quasisinònims *diversitat* i *diferència*. Quan Kaplan (1993 : 10) diu encertadament:

Perquè diferents ho som tots, perquè cada una de les cultures humanes és diferent i perquè la diferència és una de les qualitats que més bé caracteritza l'ésser humà. I precisament aquesta diferència, entesa com a paradigma de llibertat i com a element enriquidor, és la que ens ajuda a organitzar una percepció de l'alteritat que permet la construcció d'una diversitat cultural no jerarquitzada, basada en el coneixement i el reconeixement de l'altre.

nosaltres preferiríem utilitzar el terme *diversitat* i els seus derivats cada cop que fa servir «diferència», «diferents», etc.

Per tant, segons el nostre punt de vista, mentre que la diversitat és una qualitat objectiva que tenen els múltiples éssers i objectes del nostre entorn, *som nosaltres els qui creem la diferència* amb la nostra valoració d'aquella diversitat. Posem-ne un exemple: en una aula, tots els alumnes i alumnes són diversos i distints. Però n'hi ha que són *diferents*, no tant per la seva diversitat específica com per la valoració (més o menys subjectiva, positiva o negativa, tàcita o explícita) que fem d'aquesta diversitat. Mentre que la diversitat és el fruit d'una constatació, la diferència és producte de la nostra valoració.

L'acatament i el compliment més estrictes dels Drets Humans ens obliguen a respectar la diversitat de tota mena (de llengua, de cultura, de religió, de costums, etc.). A més, allò que realment ens enriqueix en el nostre procés de desen-

volupament com a éssers humans no és res més, precisament, que el diàleg, la relació, el contrast, el compromís, el nivell de conformitat segons els nostres desitjos i expectatives... amb la diversitat que *els altres* representen *sempre* per a nosaltres.

Un hom es pot *enamorar* de la diversitat que un altre ésser humà encarna, o pot tenir sentiments desagradables i de repulsió envers ella per raons no sempre objectivables. La diversitat desvetlla en nosaltres sentiments de simpatia i d'antipatia que poden condicionar —i quasi sempre condicionen— molt la nostra capacitat de relació amb els altres i d'adscripció a un grup determinat. Sovint té molta transcendència aquesta primera impressió que ens produeix la diversitat de l'altre, una primera impressió que la saviesa popular, ja se sap, valora molt.

Tanmateix, sovint la diversitat ens qüestiona també, només pel fet d'existir, els nostres valors de referència. És inquietant, per a algunes persones, la simple percepció del fet que és possible *ser d'una altra manera*, si aquest «ser d'una altra manera» supera allò que podríem anomenar el seu «llindar crític» d'acceptació de la diversitat.

Aquests sentiments de simpatia o antipatia no semblen ser tan *natural*s o innats com la seva espontaneïtat o irreflexió ens podrien fer creure, ni com alguns sociobiòlegs actuals pretenen demostrar. Si abans hem dit que així com la diversitat forma part de la realitat que ens envolta, la diferència la creem nosaltres per mitjà de la valoració sempre subjectiva que fem d'aquesta diversitat, ara hauríem d'insistir en el fet que aquesta valoració de la diversitat s'aprèn i, per tant, s'ensenya, es transmet.

No és *natural*, doncs, que un grup de persones, un costum, un menjar o qualsevol altra manifestació humana ens agradi o ens repugni. Tot i que sovint no podem recordar quan ni de quina manera, no hi ha dubte que hem après què ens ha d'agradar o repèllir. I una de les millors formes d'automatitzar aquests mecanismes d'atracció o repulsió són els *prejudicis*, també sempre apresos, mai innats i naturals.

Dèiem suara que és molt important la manera com s'han produït els primers contactes afectius i psicosocials amb la diversitat en els primers anys de la vida d'un infant. Si aquests primers contactes han tingut lloc en un entorn generador de confiança i seguretat, es desenvoluparan en general actituds més flexibles i tolerants pel que fa a la diversitat, i el «llindar crític» serà aleshores molt més ampli i obert.

En resum: el nivell de seguretat i confiança amb què hàgim realitzat els nostres primers contactes afectius i socials, condiciona el nostre grau de tolerància envers la diversitat i, *com menys «llindar crític» de tolerància, més tendència a «crear» diferències i automatitzar prejudicis* per protegir-nos.

Les persones amb responsabilitats educatives hem de tenir sempre molt present que la formació d'aquestes actituds bàsiques d'*obertura* o de *tancament* en l'infant davant la diversitat són extraordinàriament transcendents. I que aquestes actituds es transmeten més per «contagi» de les de l'adult educador que per les observacions, reflexions i «consells» verbals.

Segons Metzger (1979 : 84), a partir dels resultats d'investigacions meticuloses, en general l'infant de 5 a 6 anys ja ha assumit els prejudicis socials existents

en el seu entorn adult. Aquesta és una dada que cal tenir molt en compte, però que no ens ha de desanimar i fer pensar que, en conseqüència, ja no hi ha res a fer a partir d'aquesta tendra edat. El mateix autor diu més endavant (p. 87) que, també a partir de treballs ben documentats, es pot afirmar que la propensió als prejudicis disminueix estadísticament amb un grau de formació més alt, amb l'èxit professional i amb el nombre de trobades informals d'igual a igual amb individus del grup sobre el qual requeien els prejudicis.

Com és lògic, però, la diversitat interindividual (afectiva, social, cultural, etc.) condicionarà també molt significativament la força amb què s'installin i es mantinguin aquests prejudicis. Un nivell baix d'autoestima o la inseguretat personal serien un terreny propici perquè hi arrelessin la rigidesa, l'*ortodòxia* respecte als valors del grup i, per tant, els prejudicis, tant positius com negatius.

D'altra banda, el terme *diferència* té també unes evidents connotacions negatives, de mancança. És sinònim de *resta*, és «*allò que li falta a això* per arribar a ser allò». Per tant, si realment són diferents els immigrants respecte de nosaltres, és en determinats aspectes quantitativament objectivables, ja que tenen menys facilitats per viure amb dignitat, menys drets ciutadans reconeguts, menys possibilitats d'accés a la salut, l'habitatge, l'educació, l'ocupació laboral, etc. I aquestes diferències es manifesten per mitjà d'unes *desigualtats* arbitràries i injustes que es mantenen i consoliden amb les diverses formes que adquireix l'exclusió sistemàtica de determinats col·lectius a l'accés d'una veritable igualtat d'oportunitats respecte als membres dels grups excel·lents, per poder decidir, projectar i desenvolupar el seu projecte de vida.

Sense cap mena de dubte, *l'eradicació de les causes que provoquen les desigualtats ha de ser l'objectiu últim de qualsevol projecte d'intervenció educativa i social*. És tan important i urgent lluitar contra les causes de les desigualtats socials com respectar i valorar positivament les diversitats culturals.

Convé estar alerta, doncs, davant de determinats discursos intencionats i manipuladors que ens presenten la diversitat com *el contrari de la igualtat*. El contrari de la diversitat, com ja se sap, és la similitud, mentre que *l'oposat a la igualtat* no és la diversitat, és *senzillament la desigualtat*.

Per això no hi ha cap contradicció en la reivindicació del reconeixement de la igualtat de tots els éssers humans, com recullen els Drets Humans i la nostra Carta Magna, amb la defensa a ultrança del dret a mantenir la nostra diversitat, d'acord amb l'adscripció ètnica, la religió, la llengua, la nacionalitat, el sexe, les conviccions, els costums, etc., de cadascú.

Però hem d'anar ben alerta amb determinades pràctiques pretesament interculturals. Aquest cant a l'enriquiment mutu i a la diversitat, al cultiu de les llengües i cultures minoritàries, etc., no han de ser com aquells arbres que ens impedeixen veure el bosc, de manera que es puguin utilitzar, més o menys intencionadament, com a *subterfugi* per dissimular o blanquejar el conflicte bàsic: un conjunt de relacions conflictives reals, de poder i de dominació-submissió, en les quals s'ha de tenir ben clar en quin bàndol ens situem, i des de quin bàndol i amb quines intencions *juguem a ser interculturals*.

El plantejament d'aquest conflicte bàsic de *repartiment i distribució del poder* se substituiria així per un conjunt de relacions imaginàries entorn d'un *simulacre*

—en el millor dels casos— *d'intercanvi d'elements folklòrics* del qual derivaria aquell suposat —i sempre difícilment demostrable— enriquiment per part dels membres del grup cultural majoritari, mentre que als membres dels grups minoritaris se'ls seguiria exigint, més que recomanant (com si fossin espècies en extinció), que continuessin fidels als trets més estereotipats de les seves cultures.

Facilitar-los —si us plau, per força— fins i tot que transmetin aquests trets identitaris distintius als seus fills, sense un compromís decidit a favor del repartiment de poder, pot no ser una acció tan lloable com algunes ONG creuen i defensen. Pot respondre a una necessitat més o menys conscient que continuïn sent *eternament diferents i estrangers* per poder seguir utilitzant aquesta diferència i aquesta estrangeria com a legitimació de la desigualtat econòmica, política i social, que naturalment beneficia només els membres de la cultura majoritària. I també pot respondre a un desig inconfessat d'alguns dels autòctons diguem-ne «més sensibles» de continuar disposant de «material» per poder anar practicant els dimarts i dijous, de set a nou del vespre, el seu *humanitarisme penitencial insolidari*, buit de qualsevol compromís social i polític, amb l'únic benefici d'anestesià la seva mala consciència.

Races humanes o raça humana?

És extraordinària la riquesa i la varietat d'objectes i éssers vivents que envolten l'ésser humà i que componen els elements del seu «paisatge» existencial i del seu ecosistema. Perquè l'home no se senti absolutament perdut en aquest «mar de diversitat» que l'envolta; per poder manejar aquesta complexitat i «manejar-se» ell mateix; simplement, per poder sobreviure, necessita punts de referència estables (orientar-se en el temps i l'espai) i necessita ordenar la diversitat que l'envolta, com ja hem vist al punt anterior.

El llenguatge, l'eina més preciosa que l'home ha inventat, li permet aquest ordenament. Primer de tot, coneixent el *nom* de tot allò que l'envolta, per *distingir* cada objecte o ésser vivent dels altres. Recordem la seqüència mítica del Paradís, quan desfilen davant del primer home tots els éssers vivents perquè els posi un nom. Posar un nom és també *una manera de prendre possessió* d'aquesta realitat complexa i diversa.

Per mitjà del llenguatge i dels noms no solament ens referim a aquesta diversitat per poder reconèixer-la, *identificar-la* en un altre moment, sinó que, a més, podem ordenar-la en distints grups o classes (classificar-la). Gràcies als mecanismes de conceptualització i de valoració, creem categories, «inventem» *diferències*, com veïem als apartats anteriors (i sense adonar-nos-en anem facilitant l'emergència dels prejudicis).

El naturalista suec Linné va intentar, en el segle XVIII, una ordenació, una classificació sistemàtica que inclogués tots els éssers vivents, que amb poques variacions es manté actualment. Aquesta classificació es basava en l'aspecte extern d'aquests éssers vivents, en les seves característiques observables: forma, organismes, funcionament, etc.

De les múltiples categories i grups taxonòmics que va haver d'inventar per

encabir una varietat d'èssers tan extraordinària (regne, grup, classe, ordre, família, etc.), ara ens n'interessa destacar especialment les inferiors, les més particularitzadores del sistema taxonòmic, és a dir: *espècie* i *raça*, per veure si són vàlides o útils per *ordenar* o *classificar* aquesta diversitat evident que caracteritza la humanitat.

Sabem que el criteri bàsic per distingir dues espècies distintes es basa en l'esterilitat entre elles (o entre els híbrids resultants del seu encreuament). El tàxon *espècie* distingeix, doncs, grups d'èssers vivents morfològicament similars, pel seu aïllament reproductiu. Per tant, tots els éssers humans formem part d'una mateixa espècie: l'anomenada *Homo sapiens sapiens*.

Les categories, grups o tàxons inferiors a *espècie* (subespècie, varietat, biotip o raça) són objecte de moltes discussions entre els biòlegs, i molt especialment el de *raça*, enfront de la dificultat que presenta a l'hora d'establir criteris identificadors o d'aplicar-lo.

Aquesta dificultat és especialment important en l'espècie humana, ja que a més de l'important grau de mestissatge que hi ha, la mescla entre factors biològics i socials, innats i adquirits, és d'una complexitat tal que resulta molt difícil separar-los, tot i els esforços que porten a terme els genetistes per una banda i els sociobiòlegs per una altra. Vegem algunes definicions clàssiques del tàxon *raça*: Mayr (citat per Ruffie [1982 : 295]; d'aquest llibre s'han extret moltes de les dades i referències del capítol) la defineix com:

Una categoria d'animals que no presenten diferències estructurals, o si de cas molt lleugeres, encara que es puguin separar per caràcters biològics.

L'antropòleg Esteva Fabregat (1973 : 25-26) diu:

Desde un punto de vista antropológico, raza es una población de seres humanos que comparten ciertos caracteres anatómicos observables y ciertas frecuencias de caracteres transmitidos genéticamente.

Les enciclopèdies ens donen aquesta mena de definicions:

Conjunt d'individus que tenen una ascendència comuna i que es diferencien de la resta d'individus per la major freqüència de determinats caràcters hereditaris (morfològics, anatòmics, serològics, hematològics o patològics).

Aquests «caràcters transmesos genèticament» o «determinats caràcters hereditaris» implicaven uns criteris difícils, si no impossibles, de tenir en compte en tota la seva complexitat i amb rigor científic en temps de Linné, que com hem dit basava les seves classificacions en els caràcters externs (un segle abans de Mendel), i fins i tot molt més tard, ja que el desenvolupament de la genètica és relativament recent.

Per tant, si s'han de mantenir determinats caràcters en la successió hereditària del grup, perquè es «construeixi» una raça caldrà que en una població determinada predomini l'*endogàmia* (l'encreuament entre ells) a l'*exogàmia* (l'encreua-

ment amb individus d'altres poblacions), ja que només aquest aïllament sexual permetrà la conservació d'aquests *determinats caràcters hereditaris*.

Per això és relativament fàcil aconseguir *depurar, millorar* o fins i tot *fabricar* races, un procediment i una tècnica que, per la seva simplicitat, l'home ha controlat i dominat des de l'antigor, a fi d'augmentar les prestacions que li convenen dels seus animals domèstics (la quantitat i la qualitat de les proteïnes, les habilitats en la caça, en la guarda o la conducció de ramats, etc.). Es tracta, bàsicament, de facilitar l'encreuament només entre els individus que presenten les característiques hereditàries que es volen conservar i d'aïllar els qui no les presenten.

Convé recordar, doncs, que *aïllament sexual i dotació genètica distinta són les condicions perquè es constitueixi i mantingui una raça diferenciada de les altres*.

A més, pel que fa a la identificació d'una raça diferent, s'hauran de tenir en compte tres observacions importants relatives a aquesta dotació genètica:

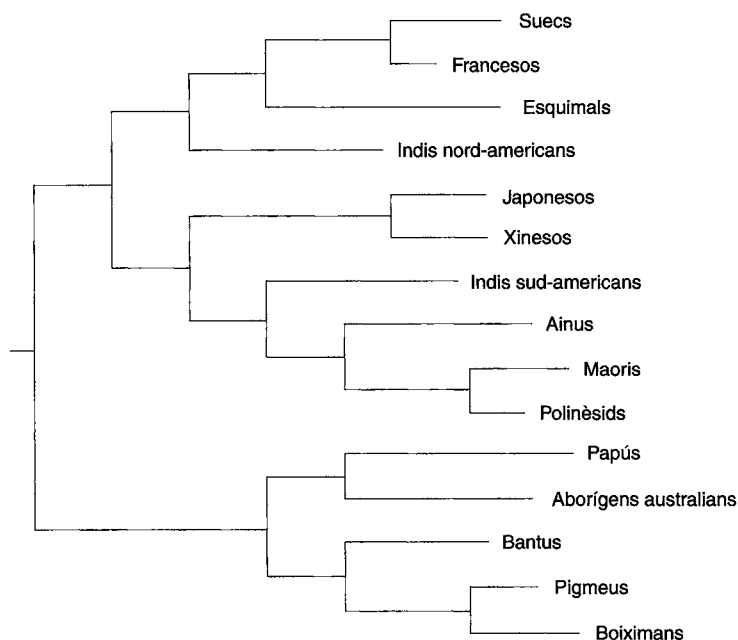
1. S'han de distingir clarament (i és molt difícil) les manifestacions de la dotació genètica de totes aquelles que tinguin un caràcter adquirit, les quals, per definició, s'han d'eliminar.
2. No totes les diferències en la dotació genètica es manifesten en l'aparença externa d'un individu.
3. No totes les diferències en l'aparença externa d'un individu són degudes a variacions genètiques.

L'intent dels seguidors de Linné de classificar els éssers humans en races a partir solament de la seva aparença externa fou, ja ens ho podem imaginar, complicadíssim. Va ser objecte d'interminables discussions i d'innombrables classificacions, tantes com autors. Podien proposar-se, en un intent de simplificació màxima, només tres grups o races: blanca (o caucàsica), negra (i australoide) i mongoloide, i arribar, en un intent de classificar les múltiples tipologies intermèdies, fins a tres-cents o més, i no era fàcil posar-se d'acord pel que fa al cas.

A aquesta dèria classificatòria va contribuir infructuosament el desenvolupament de l'antropometria, per mitjà de la qual s'intentaven identificar i objectivar distintes mesures del cos humà per trobar estadísticament freqüències més grans en uns grups que en uns altres, i per poder determinar així, *objectivament*, la pertinença o no a una raça determinada.

Entre aquestes mesures destacaven el grau de coloració de la pell (escala de Von Luschan, de trenta-sis gradacions), els diàmetres del crani i la seva relació, l'angle facial, l'amplitud de la base del nas, la grandària, proporció i forma de la mandíbula, etc., per a les quals fins i tot es van inventar instruments de mesura específics.

Així, en la dècada dels anys seixanta l'antropòleg Howells, de Harvard, va recórrer tot el món per mesurar personalment un elevat nombre de cranis de disset poblacions de diversos continents. Calculant a partir d'aquestes mesures les distàncies que separen les esmentades poblacions, va construir l'esquema arborescent (gràfic 5, p. 54), que representa la manera com cada població se situa respecte de les altres i com s'agrupen o distingeixen segons les seves afinitats antropomètriques (citada a Cavalli-Sforza [1994 : 136 i ss.]).

Gràfic 5: *Arbre antropomètric de Howells, a partir de les mesures del crani.*

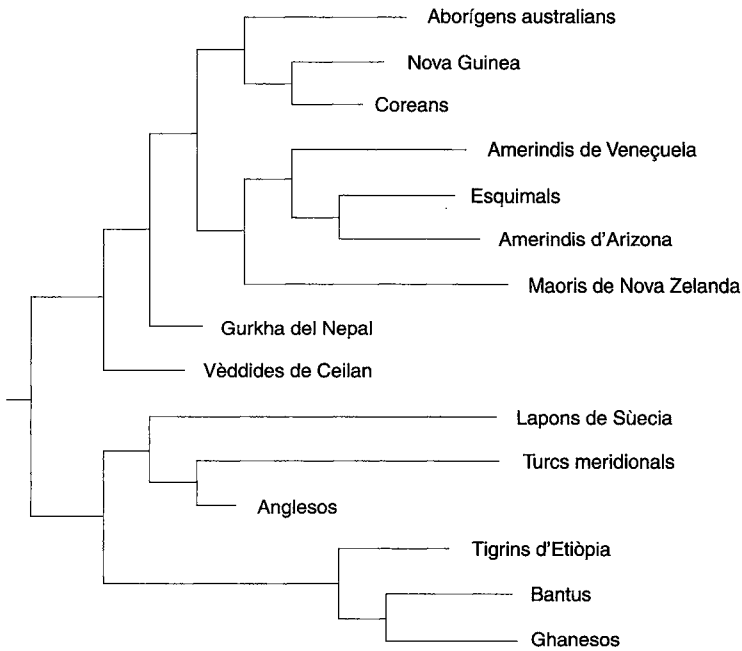
Com veurem més endavant, l'home, gràcies a la cultura, ha pogut evitar en part l'esclavitud a què es veuen sotmesos els animals respecte al seu ecosistema. Les tècniques culturals del vestit o l'habitatge li permeten reproduir, pràcticament a tot el planeta, el microclima artificial que li convé. Això ha fet que les adaptacions de la dotació genètica a l'entorn (per selecció o mutació), diferentment de la resta d'animals, no hagin estat indispensables sinó molt excepcionals. Gràcies a l'especialització que li ha representat la cultura, l'home ha pogut evitar una especialització orgànica molt més significativa que la que ja s'ha produït.

Ara bé, això no vol dir que no hi hagi influències directes i indirectes de l'ambient sobre el cos humà. Els caràcters externs del cos, com el color de la pell, la forma i les dimensions, estan molt influïts pel clima i l'ecosistema.

És lògic, doncs, que africans i australians es trobin a prop en l'arbre de caràcters antropomètrics, ja que viuen en climes molt semblants (Cavalli-Sforza [1994 : 135]).

Però ja a partir de la Segona Guerra Mundial, la necessitat de fer transfusions sanguínies havia provocat un gran avenç de l'hemitologia. Els marcadors sanguinis (Rh, ABO, Kell, Diego, etc.) depenen d'un sol gen. Per això els avantatges que tenen com a instrument d'anàlisi de poblacions són múltiples, ja que no presenten l'inconvenient dels trets morfològics o fisiològics, que obeeixen de forma més o menys constant a una herència complexa i mal coneguda.

A més a més, els marcadors sanguinis no estan sotmesos gairebé gens a la influència de l'entorn i a les pressions socioculturals, i el fet que hi siguin o no hi

Gràfic 6: Arbre evolutiu de Cavalli-Sforza, basat en els grups sanguinis.

siguin permet de forma inequívoca l'agrupament de subjectes, mentre que amb les mesures antropomètriques calia decidir a partir de quina magnitud s'establiria la distinció.

Aquests marcadors sanguinis, d'altra banda, no estan repartits homogèniament entre totes les poblacions. Per exemple, mentre que a Àfrica són molt escassos els individus del grup Rh-, i a Àsia i entre els indis americans són pràcticament inexistent, entre alguns europeus, sobretot els bascos, es dona la freqüència màxima d'aquest marcador, que pot arribar al 30%. Cavalli-Sforza (1994 : 129) assenyalen, a més, que també amb els grups ABO passa una cosa semblant: llevat d'algunes tribus del Canadà, entre els indis americans només hi ha el grup O.

Hi ha dues hipòtesis fonamentals per justificar aquestes distribucions irregulars: la deriva genètica del «grup fundador», i la selecció natural en el cas que un grup es mostrés més resistent a certes malalties; però en tots els casos, els moviments migratoris i les seves repercussions: l'aïllament o el mestissatge, són la causa fonamental de la uniformitat o la varietat.

En el darrer quart de segle l'antropologia física ha sofert una autèntica revolució en incorporar els criteris genètics, entre els quals hi ha aquests marcadors sanguinis.

El 1962, a partir de les freqüències de cinc marcadors sanguinis, observats en quinze poblacions de «grups racials», Cavalli-Sforza (1994 : 133) van construir l'arbre filogenètic (gràfic 6), que és interessant comparar amb l'anterior.

La desigualtat entre tots dos quadres suggereix que les mesures antropomètriques amb què s'ha construït el primer depenen molt més, com ja hem indicat, de factors externs, climàtics i ecològics, i per tant són modificacions més recents i més lligades a entorns semblants que a herències similars. Per això apareixen agrupades les poblacions amb més «semblances físiques», com els australians i els africans.

Així, no pot considerar-se l'arbre antropomètric com un arbre «evolutiu», genèticament parlant, ja que allò que reflecteix és l'adaptació al medi d'aquestes poblacions, manifestada en les diferències dels caràcters externs del cos. En canvi, el que es basa en grups sanguinis sí que pot representar una aproximació gràfica a l'evolució de les distintes poblacions humanes.

Ja hem vist que determinats marcadors sanguinis predominen més o menys en unes poblacions que en unes altres. Però Ruffie (1982 : 308) ens adverteix que la distribució d'aquests grups sanguinis mostra que «no es troben mai ni en tots els individus ni en totes les poblacions que constitueixen una “raça” tradicional». Això sembla que és una manifestació més de l'antiguitat i la freqüència del canvi d'ecosistema per mitjà de les migracions quan el nínxol ecològic en què s'habitava es tornava massa hostil, i generava el subsegüent mestissatge amb altres grups humans; i «com que en el procés filogenètic rraciació s'oposa a mestissatge, això també explica la dificultat dels primers antropòlegs per identificar races humanes amb criteris objectius, nítids i indiscutibles».

Però, seguint Cavalli-Sforza (1994 : 143):

L'adaptació al clima requereix sobretot modificacions en la superfície del cos, que és el nostre intermediari amb el món exterior. Precisament perquè són externes, aquestes diferències racials ens criden predominantment l'atenció, i automàticament pensem que hi ha diferències de la mateixa entitat en la resta de la constitució genètica. Però això no és veritat: som molt poc diferents pel que fa a la resta de la nostra constitució genètica.

Així, segons estudis de Lewontin (Lewontin, Rose i Kamin [1987 : 154]):

1. Més del 85% de la variabilitat en la dotació genètica intervé *dins* de les tribus, nacions o poblacions locals.
2. El 8% de la variabilitat en la dotació genètica distingeix tribus o nacions dins de la mateixa «raça» tradicional.
3. Solament el 7% restant separa les «races» tradicionals (grocs, blancs, negres, etc.).

Per tot això Ruffie (1982 : 313) conclou tot seguit amb contundència:

Els individus d'un mateix grup difereixen més entre ells que les tribus o «races» entre elles. La variació és més forta a escala individual que a escala racial. Això demostra el poc valor que actualment té, des del punt de vista biològic, el concepte de raça humana.

Fins i tot alguns científics, com Chopra (1992 : 34), d'Hamburg, tot i considerar que actualment encara es pot justificar l'hàbit científic de classificar per races la humanitat, reconeixen la validesa dels percentatges anteriors, que mostren com és de petita la variació genètica interracial.

El possible aïllament en què hagi viscut durant molt de temps una població determinada pot arribar a fer créixer lleugerament el percentatge de presència d'un determinat marcador sanguini (el cas del Rh entre els bascos, per exemple). Tanmateix, aquests indicadors de diferenciació grupal són insignificants respecte a la diferenciació individual, i no mostren res més que l'aïllament d'aquest grup de població durant un període de temps. En cap cas no es poden usar aquestes peculiaritats d'un col·lectiu com a argument legitimador de desigualtats socio-culturals. Tampoc no es tracta d'una «dotació genètica» diferent, ja que *parlem d'un sol gen dels cent vint-i-cinc mil que componen el genoma humà*.

D'altra banda, quasi totes les poblacions actualment existents són conseqüència de múltiples encreuaments i mestissatges, els quals s'han accelerat a partir del desenvolupament dels mitjans de transport i de les noves relacions econòmiques internacionals. Per aquest motiu podem afirmar que *les forces d'homogeneïtzació per mitjà del mestissatge superen com més va més i de manera més significativa les de diferenciació*.

La UNESCO, després de la Segona Guerra Mundial, i condicionada sens dubte pels horrors de l'holocaust racista jueu, va aplegar en quatre conferències (1950, 1952, 1964 i 1967) reconeguts antropòlegs i experts d'arreu del món, i les seves conclusions foren idèntiques (Ruffie [1982 : 24]):

El concepte de raça biològica ja no es pot aplicar a l'espècie humana, ja que en l'home parlar de raça és parlar d'un mite social i mai d'un fenomen biològic.

Aleshores, la pregunta obligada és: a què és deguda la persistència del mite de les races humanes com a concepte pretesament científic?

Podríem pensar que aquesta persistència és deguda a les resistències de l'ésser humà a abandonar esquemes i hàbits adquirits, sobretot quan estan avalats per un cert reconeixement científic i legitimen una desigualtat social que l'afavoreix. Però la raó més important és que ens trobem davant d'una coartada construïda amb dades «científiques» per justificar les diferències que cal inventar, per intentar exculpar les intervencions colonialistes, per excusar la dominació i l'exploració de l'home per l'home, per legitimar les desigualtats socials entre els diversos grups humans; en definitiva: per legitimar el racisme.

Els educadors especialment, però no solament nosaltres, hauríem de prendre'n bona nota i actuar en conseqüència. Hauríem d'utilitzar amb molta precaució la paraula raça com a categoria social quan ens referim a *poblacions* o *grups humans*. S'ha d'explicar, evidenciar i denunciar l'ús ideològic que se'n fa per intentar justificar discriminacions, prejudicis i mecanismes d'exclusió que continuen marginant i mantenint en una injusta desigualtat d'oportunitats reals amplis col·lectius humans.

Però és una cosa molt diferent que es faci servir com si es tractés d'un marcador fenotípic més (vegeu l'apartat següent, on es defineix el terme). Tampoc no

cal exagerar buscant eufemismes contínuament per a les paraules *maleïdes*. Si un xicot és negre, ens sembla que no té cap sentit anomenar-lo *moreno*. *Negre* serà un terme insultant, ara i aquí, segons l'entonació, el context o la generalització del seu ús com a insult en una determinada comunitat, com ja passa entre nosaltres amb el terme *moro*, que originàriament era el gentilici de l'habitant de Mauritània (tenint en compte que els romans anomenarem Mauritània Tingitana la pràctica totalitat del Magrib).

És clar que la solució del problema de la discriminació i l'exclusió social per motius pretesament racials no s'aconseguirà senzillament *demonitzant* o fins i tot prohibint l'ús d'unes paraules determinades. Però ens sembla igualment evident la necessitat, especialment per part dels educadors, no tan sols d'utilitzar el llenguatge amb propietat, sinó també d'anar alerta per poder esbrinar quan determinades paraules vehiculen ideologies, prejudicis i actituds excloents, quan esdevenen insults per la intenció amb què s'usen i quan no tenen altre objecte que designar una cosa, algú o una de les seves característiques.

Exercitar-se en la vigilància del llenguatge que fem servir en la vida quotidiana és, com ja sabem, una de les maneres d'evidenciar el *currículum ocult* del nostre centre educatiu.

Sovint, i amb un cert pudor, com qui usa un eufemisme d'una paraula *maleïda*, veiem que es fa servir el terme *ètnia* com a sinònim de raça. De fet, el concepte d'ètnia aportaria tants o més elements culturals (si donem a aquest terme el sentit que expliquem a l'apartat següent) que físics, en la determinació d'un grup humà.

Segons San Román (1984 : 118):

Etnicidad sería el bagaje cultural de un pueblo que se piensa a sí mismo únicamente frente al resto de los pueblos, con independencia de que pueda, según sea el contexto, englobarse para algunos propósitos a otras unidades superiores, como el Estado, o bien disgregarse en otras inferiores, como unidades territoriales parciales o comunidades. El contenido étnico sería este bagaje cultural, más o menos rico, externo y dinámico, mientras que ese pensarse a sí mismo en oposición a otros sería la identidad étnica.

Ètnia, *ètnic*, tanmateix, també són paraules carregades a vegades d'ideologia. Quan parlem, per exemple, de *música ètnica*, no hi incloem les sardanes, i no hi ha cap raó per no fer-ho, si no és la possible connotació racialitzada del terme.

Parlant amb propietat, tant podríem parlar d'un grup ètnic berber o gitano, com català o de La Alcarria, *si es pensen a si mateixos en oposició a altres grups*, segons que acabem de veure. Però entrarem més precisament en aquestes matisacions entre els aspectes biològics i culturals de l'ésser humà, per continuar avançant en una comprensió més gran de la diversitat humana i dels mecanismes d'exclusió que pretenen legitimar-se per mitjà d'aquesta diversitat.

Ara bé, cal insistir, per acabar l'apartat, que en el fons l'arrel del problema no està en la possibilitat de demostrar o no la validesa del concepte biològic de raça humana. Ni tan sols en el fet que siguin més o menys hereditàries, congènites, la pensió a l'exclusió dels forasters o el desig de competir, com defensen alguns

sociobiòlegs. El problema es troba, a parer nostre, tornem-ho a dir, en la utilització d'aquests arguments, científics o no, per legitimar desigualtats i injustícies infamants. Perquè, al capdavant, res no ha de prevaler a l'article primer de la Declaració Universal dels Drets Humans, que diu: *Tots els éssers humans neixen iguals en dignitats i drets.*

I aquest és un axioma que ni té ni podrà tenir (com cap altra convicció) demostració científica de cap mena. Només el fet de posar-lo en dubte representa el retorn a la barbàrie, atemptar contra el punt neuràlgic i el pilar fonamental d'una forma d'entendre la convivència que ha costat molt segles i molts esforços d'aconseguir.

Dos conceptes clau: *natura i cultura*

Sovint, i no solament en converses intrascendents, ens qüestionem si és l'herència o l'ambient allò que determina uns certs perfils o trets en la personalitat dels homes i les dones. *Un artista, neix o es fa?* I si arribem a posar-nos d'acord que ni una cosa ni l'altra tenen la responsabilitat exclusiva de qualsevol aspecte de la personalitat, aleshores *quantifiquem* la nostra pregunta i insistim: *però, quanta i quina és la importància respectiva de la dotació genètica i de l'educació a l'hora de determinar un tret?*

Segons Lewontin (1984 : 15) l'intent d'establir una dicotomia entre factors interns i factors externs no facilita una comprensió adequada de la relació dinàmica que hi ha durant tota la vida entre dotació genètica i entorn. Una comprensió adequada dels orígens de la «naturalesa» i la diversitat humanes, diu aquest autor,

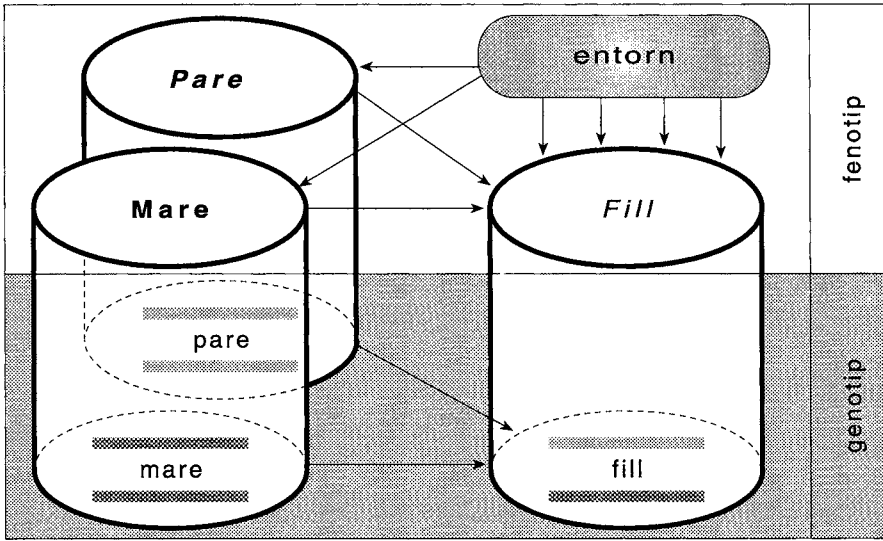
recolza en el coneixement d'aquestes dues característiques fonamentals dels organismes: primer, cada organisme està sotmès a un desenvolupament continu al llarg de tota la seva vida; segon, l'organisme en desenvolupament es troba en tot moment sota la influència de la mútua interacció entre gens i ambient.

Qualsevol ésser humà neix amb una col·lecció de gens que ha heretat dels seus progenitors des del moment de la concepció. Aquesta dotació rep, en biologia, el nom de *genotip*.

Ara bé, el conjunt de característiques que es poden observar en aquest ésser, que en conformen l'aparença, —i també altres de no tan aparents— donen lloc al que es coneix amb el nom de *fenotip*.

La interacció entre genotip i fenotip es manté durant tota la vida del subjecte i és extremament complexa. D'aquest fet neix la diversitat específica de cada individu, el seu caràcter, que per tant depèn, seguint Jacquard (1978 : 21):

1. Dels gens que ha rebut del seu pare i de la seva mare (la meitat dels quals ell transmetrà als seus fills).
2. De la influència exercida sobre aquest caràcter pels diversos factors de l'entorn; amb el terme *entorn* ens referim tant a factors materials (calor, humitat, nutrició, etc.) com relacionals (família, escola, societat, etc.).

Gràfic 7: Interacció genotip/fenotip.

Ho podem veure per mitjà d'un senzill esquema (gràfic 7): una línia transversal separa el genotip del fenotip de cada un dels tres personatges representats per tres cilindres. A la base representem amb dues barres horitzontals la seva dotació genètica. El fill comparteix la dels seus progenitors.

A la superfície (fenotip), a la part superior de la línia transversal, s'observa com l'entorn exerceix una influència important sobre el fill (naturalment, també sobre el pare i la mare), i com els fenotips matern i patern també influeixen en el fill. Els distints caràcters tipogràfics amb què s'han escrit les paraules *pare*, *mare* i *fill*, simbolitzen les diverses *aparences* dels seus respectius fenotips. Tornem a les paraules de Jacquard (1978 : 23):

La imatge menys dolenta es pot obtenir sens dubte evocant la música: el genotip és la partitura, el fenotip és la simfonia que escoltem, marcada per la personalitat del director d'orquestra, meravellosa o sense geni, segons el talent dels executants.

Un error que es produeix sovint és pensar que la dotació genètica, el genotip, determina absolutament el fenotip. Si bé és cert que hi ha molts trets que depenen directament del genotip (com hem vist en el cas dels grups sanguinis), és tan «potent» la interacció que hi ha amb l'entorn que el marge de variabilitat és molt important.

Tampoc no és exactament cert que el genotip determini la capacitat. El nou-nat no porta a dins seu uns recipients d'un volum prefixat que posteriorment s'ompliran més o menys segons els diferents processos del desenvolupament i l'educació. No es pot parlar amb propietat d'un *fenotip màxim* per a un *genotip determinat*. Ni tan sols es pot afirmar, segons Lewontin, que els gens determinen «tendències». La tendència a engrèixar-se, per exemple, estaria més lligada als

hàbits alimentaris familiars, que en certa forma sí que «s'hereten» de l'ambient familiar, que a una fatalitat deguda al genotip.

L'home és l'únic ésser vivent que pot construir i construeix el seu futur individual i col·lectiu sense estar subjecte a tantes esclavituds i condicionaments biològics i genotípics com es pensa a vegades. Al llarg de la seva filogènia, l'evolució del sistema nerviós, de la mà, dels aparells locomotor i fonador, i alhora de les eines de què s'ha anat dotant, la més potent de les quals és el llenguatge, l'ha alliberat en un grau extraordinari de les limitacions i subjeccions pròpies dels altres éssers vivents.

Aquesta evolució també ha estat possible gràcies al fet que l'home és un ésser social. S'agrupa per constituir societats, per compartir un hàbitat comú, per resoldre conjuntament els problemes derivats de la lluita per la supervivència i la consecució del benestar. Seguint Tylor (1977 : 19):

La cultura és aquest tot complex que comprèn coneixements, creences, art, moral, dret, costums i qualssevol altres capacitats i hàbits adquirits per l'home en tant que membre de la societat.

Alegret (1992 : 14) la defineix així:

Cultura és el conjunt de relacions que l'home estableix amb ell mateix, amb els altres éssers humans i amb la natura, resultat tant del tipus de formació que rep com del conjunt de les accions que realitza.

Al llarg d'aquest llibre, quan s'usi el terme *cultura* (i els seus derivats, com *interculturalitat*), s'ha d'entendre sempre en aquest sentit antropològic que hem definit en paraules de Tylor, el pare de l'antropologia, o d'Alegret, i no en el sentit col·loquial que es refereix, per exemple, a l'erudició o al cultiu de les arts.

Així doncs, no té cap sentit en aquest context parlar de *persones sense cultura*. Tots els grups humans han elaborat la seva pròpia cultura, ja que en definitiva no és res més que tot allò que han après o inventat per adaptar-se millor a les necessitats de la seva època i el seu ecosistema. I *cada cultura és la millor resposta possible a aquestes necessitats*.

De manera en part conscient i en part inconscient hem après i ensenyat als nostres fills la nostra cultura, en un procés que els antropòlegs anomenen endoculturació (o inculturació). El procés de canvi de la pròpia identitat cultural pel fet d'entrar en contacte de manera continuada amb una altra cultura distinta, per exemple a causa d'un procés migratori, rep el nom d'*aculturació*. En paraules de Bastide (1972 : 231):

És l'aculturació la que transforma les societats tancades en societats obertes; l'encontre de les civilitzacions, els mestissatges i les interpenetracions que comporten, són factors de progrés.

Diversos antropòlegs coincideixen a considerar que totes les cultures responen a un patró estructural similar, segons el qual la seva *infraestructura* com-

Superestructura	Creativitat, ideologia i valors	Ideologia i valors religiosos. Valors ètics i morals. Valors estètics. Activitats lúdiques, artístiques, creatives, expressives, etc.
	Aspectes intel·lectuals i mentals	Organització psicològica cognitiva i afectiva. Organització i sistema educatiu formal i no formal. Etcètera.
Estructura	Economies polítiques	Relacions externes. Sistema de distribució i accés al poder. Poder territorial, militar, judicial, etc.
	Economies domèstiques	Sistema familiar, parentiu, clan, paper de la dona... Relacions intergeneracionals. Sistemes de consum, estalvi, distribució, repartiment, etc.
Infraestructura	Mode de reproducció	Regulació del creixement demogràfic. Tècniques i ritus de criança i educació intrafamiliar.
	Mode de reproducció	Requisits mínims de subsistència: artesanía, eines, habitatge, alimentació, cuina, vestuari, salut, recollecció, agricultura, caça, pesca, etc.

Quadre 10: *Les cultures: patró universal.*

prendria les activitats i els instruments mitjançant els quals regula la seva subsistència i el seu creixement demogràfic. Constituirien l'*estructura* aquelles activitats econòmiques i polítiques que permeten distribuir, regular, intercanviar... béns i treball. Les conductes i els pensaments dedicats a activitats lúdiques, religioses, intel·lectuals, morals... constitueixen la *superestructura*. El contingut del quadre 10, basat en les aportacions i les anàlisis de Harris (1990 : 36) ho representa clarament.

Cada individu, en la mesura que pertany a un grup, és portador, productor i reproductor de la seva cultura, la qual, en els seus trets més particulars, és distinta i específica i constitueix la manifestació de la seva identitat com a «grup cultural» humà. Així, podríem analitzar les característiques culturals distintives d'un poble del Pallars, d'un barri de Barcelona o del col·lectiu immigrant marroquí de Girona.

L'esquema anterior no ens ha de fer pensar que els elements que componen una cultura són rígids i estables i funcionen com a compartiments estancs. La intervenció, els canvis en un dels elements, repercuteix en tots els altres a la recerca de l'equilibri mínim, sovint difícil d'aconseguir, que permeti als individus renovar-se, adaptar-se a la nova situació, sobreviure. Això és el que pretén simbolitzar Leunda (1992) al gràfic 8.

Podem imaginar fàcilment com repercuteix en els altres apartats qualsevol canvi que es produeixi en un dels apartats de l'esquema: un canvi tecnològic com

la mecanització de l'agricultura, un canvi polític, un desajust en la producció a causa d'una sequera prolongada... Alguns canvis en algun dels nivells poden fins i tot mobilitzar els altres per frenar un procés de canvi que es considera massa perillós i desestructurador.

Entre els estudis antropològics ja és un clàssic el de Kardiner i Linton, que l'any 1939 van estudiar la cultura tanala de Madagascar, i van demostrar com la innovació tecnològica en qüestions relacionades amb el regadiu afectava no solament l'estructura social, sinó també les pautes d'adequació psicològica dels individus.

San Román (1984 : 64) insisteix en aquest fet, quan es refereix als gitano:

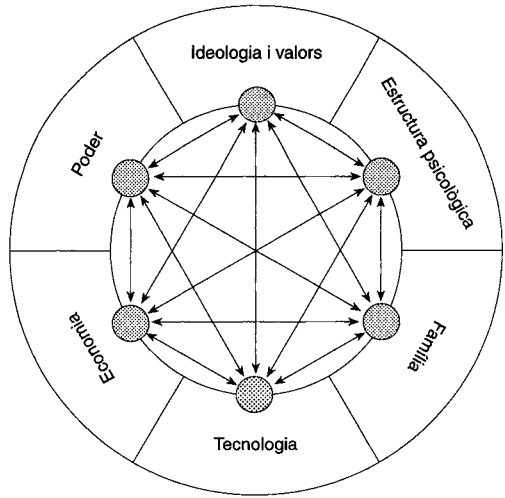
No se transmiten a los gitanos simplemente unas técnicas y unos conocimientos del ámbito cultural payo, sino que se trasvasa igualmente el modelo de división sexual del trabajo y [...] los valores asociados a él.

Els canvis de què parlem en cada un d'aquests nivells poden estar provocats des de l'exterior del grup. Els mitjans de comunicació, els viatges, les relacions amb altres grups... són possibilitats de «penetració» de noves eines, noves idees, nous projectes que posin en contradicció l'equilibri intern, tant dels individus com dels grups, i que fins i tot forcin els uns i els altres a salts qualitius que poden tenir molta importància i molta transcendència, o, a vegades, poden ser incorporats sense que afectin de manera molt evident «l'equilibri cultural». De fet, en la major part de cultures industrialitzades, és molt més important el que han après d'altres que el que han inventat elles mateixes, tot i que sovint l'etnocentrisme impedeix reconèixer-ho.

Per tant, convé no oblidar que *les cultures existeixen en la mesura que existeixen, viuen, persones concretes que en són les portadores, i per això estan subjectes a canvis i evolucions. Solament les cultures mortes estan fixades i consolidades per sempre.*

El rebuig i l'exclusió

Dèiem en començar el capítol que un es pot *enamorar* de la diversitat de l'altre o pot tenir sentiments desagradables o de repulsió per raons no sempre objectivables; que l'antipatia o la simpatia provoquen actituds d'exclusió o desitjos d'inclusió i pertinença en un col·lectiu determinat, desitjos de contacte o de rebuig envers una persona concreta; i que aquests sentiments i actituds no són in-

Gràfic 8: *Interaccions en un model sociocultural.*

nats, sinó que els aprenem a dins dels nostres grups de referència, sovint per defensar-nos de manera automatitzada d'aquells de qui temem agressions reals o imaginàries, i els manifestem per mitjà dels prejudicis.

Allò que és diferent no solament es percep com una interferència incòmoda dins d'una societat tancada i rígida, perquè provoca una interpellació sobre les raons de la seva mateixa manera de ser o de funcionar, sinó que aquesta diferència es fa servir com a «provà» que permet legitimar determinades desigualtats socials d'oportunitats, de riquesa o de poder.

Posem l'exemple del paper que té el treball assalariat a les cultures paia i gitana, i com es viu aquesta *diferència* dins de cada grup. Probablement cada grup, en un moment de conflicte o de competitivitat, utilitzarà aquesta diferència per atribuir a l'altre grup l'exclusiva dels antivalors relacionats amb el tema, per d'aquesta manera desqualificar-lo. Així, el gitano serà per al paio un gandul, un dropo, una persona que si no té una feina digna és perquè no vol treballar; mentre que el paio serà per al gitano l'avar, el qui explota els seus germans per enriquir-se, el qui estima més la feina que la família, o un imbècil que treballa molt per guanyar poc... A més, la majoria dominant se servirà d'aquests valors atribuïts, d'aquests prejudicis, com hem dit, per legitimar les desigualtats econòmiques i socials entre tots dos grups, i per fer a la minoria mateixa responsable de la seva marginació.

D'aquesta manera, aquesta legitimació, a més de reforçar el convenciment del grup dominant, en el sentit que té raó i es manté en l'única actitud correcta possible, el desculpabilitza, ja que desplaça la interpretació de les injustes desigualtats socials del pla social, polític i econòmic, que és l'adequat, al pla de la «naturallesa», la biologia i la cultura. Així, el que apareix com a responsable de la misèria dels exclosos no serà el sistema econòmic, polític i social imposat pel grup cultural dominant, o la asimetria de poder entre els dos grups, que converteixen l'un en dominant i l'altre en dominat, sinó les «peculiaritats de la raça», la fatalitat o les *característiques culturals* del grup exclòs.

L'etnocentrisme

Totes les cultures es perceben a si mateixes com si fossin el centre de l'univers. Quasi totes creuen que han estat especialment elegides pel seu déu (o déus) que, *evidentment, pel fet de ser el seu*, és l'únic vertader.

Cada poble, al llarg del temps, ha tendit a pensar-se a si mateix com a dipositari preferent de la vertadera religió, dels bons costums, de les institucions de govern més encertades i de la forma més lúcida de veure el món: això és el que anomenem *etnocentrisme*, i és la base de la intolerància i els recels mutus (Juliano [1992]).

També és la base, naturalment, de l'autoestima grupal, de l'«*orgull de ser...*», però també dels fanatismes nacionalistes, ètnics...

Juliano ens diu també que aquest etnocentrisme es posa de manifest en múltiples ocasions quotidianes, fins i tot dins de l'aula, quan:

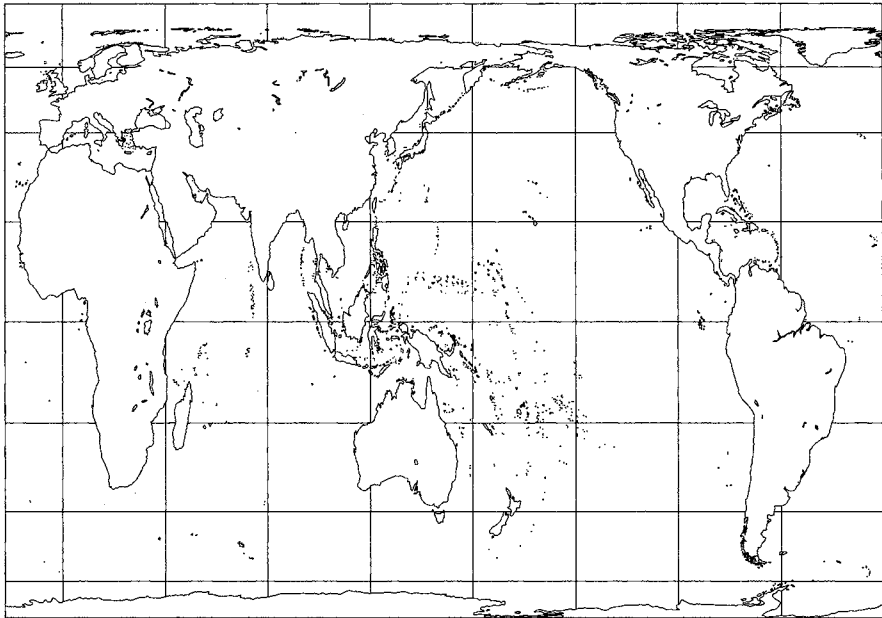
1. Jutgem segons els nostres codis la civilització, l'art, la moral d'altres pobles.
2. Expliquem els esdeveniments econòmics, històrics, socials... dels altres des del nostre exclusiu punt de vista.
3. Ometem informació relativa als avenços o valors d'altres pobles.
4. Apliquem explicacions paternalistes o actuem de forma sobreprotectora envers aquests pobles «menys desenvolupats».
5. Situem altres pobles en estadis de desenvolupament «superats» per nosaltres.
6. Ens entremetem en els seus assumptes com si tinguéssim autoritat per influir en la seva religió, la seva economia, els seus costums, i fem pressió i opinem perquè els modifiquin.
7. Considerem la seva cultura i la seva societat com una versió «subdesenvolupada» de la nostra, la qual indefectiblement acabaran imitant.
8. Etcètera.

Fa tres anys, a Berlín, en una reunió d'experts convocats pel Consell d'Europa per tractar el tema del racisme, es va lliurar a tots els assistents un extens dossier titulat *L'euroracisme*, preparat pel Ministeri de l'Interior francès (Ministère de l'Intérieur et de l'Aménagement du Territoire [1993]). La carta de presentació del dossier s'obria amb aquestes paraules: «Senyores i senyors, inspiradora i portadora de valors universals, França vol afirmar el seu paper i el seu propi missatge, a primera fila en la defensa dels drets de l'home i de la democràcia...» Juliano (1992), antropòloga que és autora d'algunes de les observacions que hem anat citant fins ara, aconsella encertadament, per *lluitar contra aquest etnocentrisme hipertrofiat*:

Aprender que cada costumbre, aunque nos parezca absurda, cumple para la sociedad que la practica algún tipo de función lógica o adaptativa; no sólo nos permite empezar a comprender mejor a los demás, sino también a relativizar nuestras propias formas de vida.

I en aquest procés de relativització és molt interessant aprendre a fer l'exercici d'esbrinar com ens veuen els altres a nosaltres. L'etnocentrisme és absolutament present a les nostres ments, a la nostra vida quotidiana, i per tant també a les nostres escoles. Hem de fer un esforç per estar amatents i identificar-lo, i per controlar-ne les arrels i les manifestacions, algunes de les quals hem enumerat a la llista anterior, quan aquest etnocentrisme depassa els límits del respecte envers els altres, quan es torna intolerant, prepotent i dominador.

No es tracta tan sols, i com a exemple, del debat típic sobre la manera d'explicar a les nostres classes la Reconquesta, l'expulsió dels musulmans d'Espanya o la figura de Mahoma, i més ara que tenim més alumnes musulmans a les nostres aules. No es tracta tan sols d'aquesta recerca d'una «objectivitat científica» més gran en el plantejament de determinats temes, ja que l'etnocentrisme es transmet de manera tant o més efectiva per mitjà del *currículum ocult*, però és molt urgent, com han denunciat diversos autors (Alegret [1991]; Calvo Buezas [1989]) identi-

Gràfic 9: *Planisferi de Peters.*

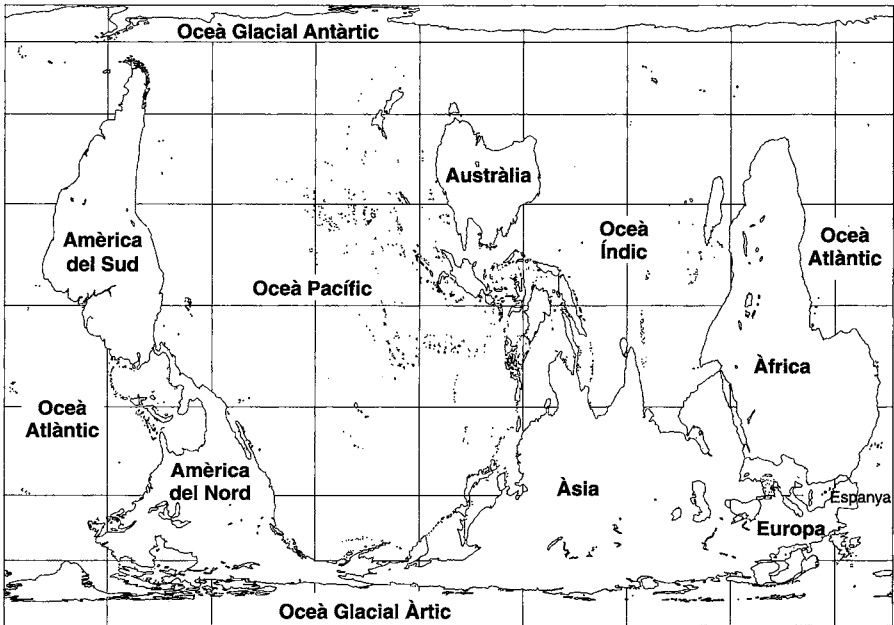
ficar i corregir els continguts explícitament i implícitament racistes, xenòfobs, etnocèntrics o que propiciïn, justifiquin o facin propaganda de qualsevol tipus d'exclusió per raó de raça, gènere, religió, etc., en els llibres de text i en la resta de materials escolars.

Certament, les ciències socials, de manera molt evident, són la part del currículum més afectada per l'etnocentrisme. I també la geografia. I dins de la geografia fins i tot la cartografia. Afortunadament, cada cop es coneix més l'atles de Peters (gràfic 9).

Tota projecció plana de la superfície d'una esfera tindrà necessàriament alguna deformació. El planisferi de Peters, que sembla molt «deformat» a qui no hi està habitual, precisament pretén que aquestes deformacions no afectin la superfície dels continents.

La projecció cilíndrica de Mercator, una de les més conegudes i usades, no respecta gens ni mica les proporcions continentals. Europa, que és la meitat de petita que Amèrica Llatina, hi apareix força més extensa. Aquest mateix subcontinent americà, que és nou vegades més gran que Groenlàndia, es representa amb menys superfície. L'antiga Unió Soviètica sembla quasi dues vegades més gran que Àfrica quan en realitat la seva superfície és menor. En part això és degut al fet que en la projecció de Mercator *solament una tercera part del mapa es dedica a l'hemisferi Sud, mentre que el Nord n'ocupa les dues terceres parts*. Es pot observar que l'Equador no es troba al centre, sinó al terç inferior.

Els planisferis europeus situen sempre Europa al bell mig del mapa. Els americans col·loquen Amèrica al mig i «parteixen» Àsia per la meitat. I així podríem

Gràfic 10: Que el nord és «a dalt» és una convenció gens innocent.

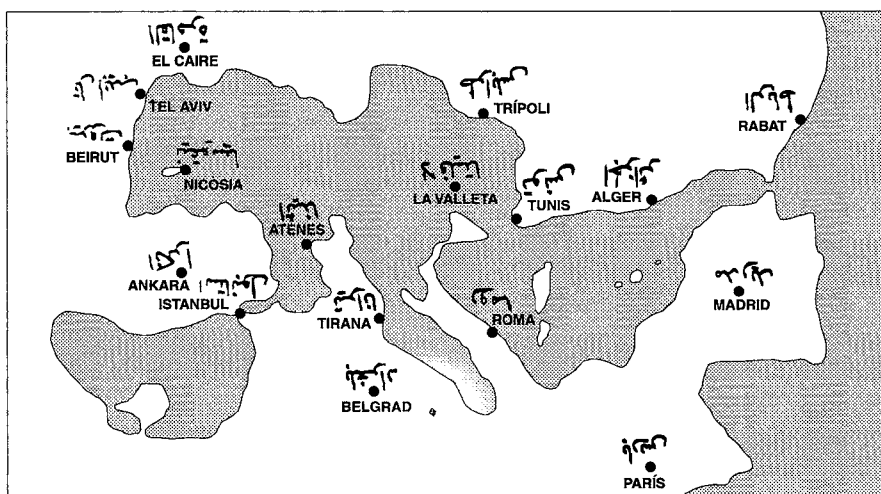
anar constatant moltes altres *deformacions* que s'accepten com a bones perquè beneficien la nostra *imatge cartogràfica*. Es poden fer moltes lectures d'aquests fets comprovables, però sens dubte la influència de la lògica etnocèntrica i eurocèntrica és evident, i també una desvaloració reiterada del Sud i dels països «subdesenvolupats i salvatges».

A la pel·lícula *Gringo Viejo*, un periodista entrevista un general de la revolució mexicana al seu despatx. En un moment de l'entrevista el periodista li fa veure que com que no sap llegir no s'ha adonat que té el mapa d'Amèrica del Nord a la paret penjat al revés. El general li respon: «Al revés? De cap manera! La Terra és rodona i gira, i unes vegades som a dalt i unes altres a baix. D'ara endavant Mèxic serà a dalt i els Estats Units, a baix!»

Situem *a dalt* tot allò que és bo, superior, més poderós, excels, fins i tot el paradís. I a baix tot allò que és dolent, inferior, dominat, innoble, l'infern. Podem imaginar un planisferi al revés? És força més fàcil que imaginar un món al revés... Per què la convenció que el Nord sempre és a dalt? (gràfic 10).

Potser no cal arribar a aquests extrems, però no hi ha dubte que fer servir el planisferi de Mercator com a mapa de divulgació, especialment amb infants, és contribuir a la legitimació d'un Nord prepotent i dominant. No solament ens parlen de geografia, els maps. També són eines de representació del poder polític que faciliten la creació i la consolidació en l'imaginari col·lectiu d'un *nosaltres* prepotent i centre de l'univers.

A les escoles convé difondre i utilitzar cada cop més el planisferi de Peters, no simplement pel seus evidents avantatges cartogràfics, sinó perquè denunciar

Gràfic 11: *Un exercici de respecte mutu.*

un *currículum ocult* insolidari i etnocèntric ens acosta a una lectura més objectiva de la diversitat.

Epalza (1992) proposa un exercici suggeridor de tolerància intercultural, precisament en un dossier dedicat a comentar la percepció dels països àrabs que s'evidencia al llarg de la història a partir de la cartografia espanyola.

Es tracta de manejar un mapa de la Mediterrània que inclou Europa i el Magrib, amb textos, noms de ciutat o accidents geogràfics, etc., escrits tant en àrab com en escriptura llatina, de manera que per poder llegir-lo en àrab s'obligués a posar Europa (el nord) a dalt, i per poder llegir-lo en escriptura llatina s'hagués de girar cent vuitanta graus el full, per tal que fos Àfrica (al sud) la que se situés a la part superior del full. Segons Epalza (1992 : 4), *és un exercici de respecte mutu en les relacions cartogràfiques de la Mediterrània* (gràfic 11).

Per tant, i en resum, si bé fins a cert punt no hi ha altra forma de comprendre el món si no és a partir de la pròpia realitat, i en aquest sentit —forçant l'argument— podríem dir que un cert «etnocentrisme» es fa indispensable per poder orientar-nos, aquest etnocentrisme pot esdevenir fàcilment jerarquitzador com a conseqüència de situacions de dominació, colonització, etc. És aquest etnocentrisme excloent i marginador el que s'ha d'identificar i desactivar per mitjà de la nostra acció educativa.

La xenofòbia i el racisme

Quan la contradicció interna que amenaça provocar la diversitat que percebem és important, pot afectar jerarquies de valors de gran transcendència per a l'equilibri del nostre sistema, però especialment quan això posa en greu perill (real o imaginari) el nostre estatus social i econòmic, el rebuig pot arribar a ser

violent, independentment que sigui més o menys irracional i compulsiu. A vegades rebutgem amb ràbia allò que un hipotètic observador imparcial podria considerar fins i tot molt interessant i valuós per a nosaltres.

L'acceptació o rebuig no depèn del valor o antivalor objectiu d'allò que se'ns presenta com a diferent, sinó de la nostra vivència i de la valoració subjectiva que en fem, del grau d'amenaça o de satisfacció futura que hi percebem, en part a causa de les nostres actituds bàsiques d'obertura o de tancament, del nostre «llindar» d'acceptació de la diversitat, i dels estereotips i prejudicis que hem après i internalitzat, com ja hem vist en pàgines anteriors.

Xenofòbia és una paraula composta de dues arrels gregues: *xenos*, que vol dir «estranger», i *phobos*, «odi». Tindria el sentit, doncs, d'odi, hostilitat o repulsió envers els estrangers. El seu antònim seria *xenofília*, és a dir, atracció, simpatia o amor envers l'estranger o els estrangers, prenent sempre la paraula *estranger* en el seu sentit més ampli de foraster, d'individu que no pertany al nostre grup de referència.

La xenofòbia forma part molt sovint de l'organització psíquica que es construeix en el procés de socialització de la persona. Moltes persones són educades des dels primers anys de la seva vida en uns mites (l'home del sac, el papu, la por de la foscor, del desconegut i els desconeguts, dels «gitanos», etc.) que installa en elles un rebuig irracional i una conversió automàtica del que és *divers*, de tot el que és distint, estrany, foraster, «bàrbar»... en quelcom perillosament diferent i potencialment nociu, per aconseguir uns mecanismes de defensa instintiva del grup i per consolidar aquest «nosaltres» gregari. En paraules de Laabi (1993):

La comunitat apareix així com un contracte arcaic, regit per lleis escrites i no escrites [...] Naixem de ple en el si d'una comunitat més o menys extensa i d'ella rebem immediatament el nom, la llengua, la religió, el país, el paper del nostre sexe, els tabús, les pors, la memòria genètica, totes les aparicions que freqüenten els nostres somnis, i també el nostre color d'home. En rebem una part aclaparadora de la història... i de retruc, el retrat robot de l'enemic o dels enemics.

De tal manera que d'actituds xenofòbiques, en major o menor grau, n'hi ha a la majoria de cultures. Certament, també hi ha cultures amb actituds xenofíliques o d'indiferència o simple curiositat davant del foraster, però són més excepcionals. Tanmateix, són prou nombroses per argumentar que *això no es troba en els gens*, que aquesta agressivitat envers el foraster no és hereditària, com pretenen alguns sociobiòlegs. Aquesta extensió de la xenofòbia ha fet que molta gent la valori com una cosa «normal», ja que, de fet, és dels pocs odis més que reconeguts, quasi autoritzats i estimulats en la major part de cultures. En alguns casos, s'arriba al límit de reservar la consideració (i la denominació) d'«ésser humà» només als membres del propi grup, amb la qual cosa no solament no és condemnable la xenofòbia, sinó que ni tan sols és condemnable l'assassinat d'un estranger, ja que no és considerat un humà.

Per sort no hi ha gaires cultures on s'arribi a aquests extrems, però la rivalitat esportiva, els acudits que ridiculitzen pobles, ètnies o nacionalitats determinades, l'antagonisme i la competitivitat a voltes ancestrals entre dos pobles o entre

barris veïns, són situacions que poden revestir més o menys intensitat o gravetat en les manifestacions compulsives d'aquesta generalitzada xenofòbia. I si hi ha ocasions en què s'intenta camuflar aquesta agressivitat per mitjà de l'humor, lamentablement en altres no és així, i només cal recordar les situacions de violència greu que sovint es produeixen arran de confrontacions esportives.

Però la *xenofòbia*, segons diversos autors, entre els quals hi ha Melman (1993 : 146), no és, de fet, una ideologia, no és una concepció del món: *és una passió de l'ésser humà*.

Sí que ho és, en canvi, el racisme, el qual, segons Aranzadi (1991 : 5):

Es una doctrina, una teoría, una ideología [...] una doctrina biologista, una ideología que atribuye a la naturaleza, a características físicas un papel causal determinante en la conducta humana y un valor discriminatorio entre los hombres.

Alegret (1991 : 8) també creu que és una ideologia o doctrina relativa a les «races» humanes que afirma l'existència de causalitat entre el fet biològic i el fet cultural, però hi afegeix que el racisme no és solament una ideologia, una teoria, una opinió, un estat d'ànim o un prejudici, sinó que primer de tot *és una relació social de dominació*.

Fredickson (1993 : 43) el defineix com:

La reivindicació o la pretensió d'un grup amb un estatus més elevat que els membres d'un o de diversos grups, considerats físicament o genèticament diferents d'ell, com un sentiment d'identitat i de privilegi innat que incita els seus beneficiaris a defensar-se o a protegir la seva situació si creuen que està amenaçada.

Com podem veure, aquesta definició, al contrari de les més clàssiques de racisme, no posa l'accent sobre la racionalització de la dominació justificada per deficiències que s'imputen a l'altre, sinó per les prerrogatives que s'arroga el grup racista.

Segles i segles de lluites contra els nostres veïns i contra els grups rivals, viscudes pels nostres avantpassats, es troben probablement a la base d'aquest inconscient col·lectiu que forma part de l'argamassa dels fonaments del racisme i la xenofòbia, que ens porta a témer, rebutjar i fins i tot odiar aquell que és diferent de nosaltres, i més si és foraster, en una mena de mecanisme automàtic i quasireflex de defensa, no tant de l'individu com del «nosaltres», de la «nostra identitat» —i de la «nostra propietat»— enfront d'una possible agressió del «diferent». Aquesta defensa es manifesta en un primer nivell per mitjà dels prejudicis i els estereotips negatius, i en altres nivells per mitjà de totes les formes —més o menys violentes— d'exclusió social.*

Però tal com deia Lévi-Strauss a la seva famosa conferència de l'any 1971 (citada per Wieviorka [1992 : 253]):

* Segons Metzger (1979 : 30-31), la conducta d'un subjecte marcada pel prejudici té diferents nivells: *a)* manifestacions orals (comentaris despectius, acudits, insults...); *b)* separació espacial per evitar l'encontre o el contacte físic; *c)* privació de dret o d'accés a serveis; *d)* agressió verbal o física, o depredació de la propietat; *e)* assassinat, linxament, genocidi.

El reconeixement de la diversitat de cultures no comporta cap perill; el racisme sorgeix quan aquest reconeixement deixa pas a l'afirmació de la desigualtat d'aquestes cultures, perquè el racisme és indissociable del sentiment d'una superioritat basada en les relacions de dominació.

A més, quan a una diversitat d'identitat cultural s'afegeix una diferència de «propietat» important, el rebuig de la comunitat «rica» envers la que està mancada dels mitjans de subsistència més elementals no es manifestarà si es mantenen aïllats tots dos grups. Però en el cas que entrin en contacte, aquest rebuig encara és més irracional i compulsiu, i pot sublimar-se en forma de caritat paternalista i humiliant. Probablement la mala consciència, la dificultat de legitimar seriosament que en una mateixa ciutat, en el mateix carrer, hi hagi algú que lluita perquè els seus no es morin de fam, al costat dels qui gasten molt de diner per aprimar-se o per alimentar els animals de companyia, genera en aquests darrers la por de patir una agressió que parteixi d'aquell qui no té allò que a nosaltres ens sobra, més que del temor d'una pèrdua d'estatus, ja que la competitivitat és inimaginable pel desnivell existent.

Això afavoriria la tendència a «criminalitzar» les minories i els treballadors estrangers, a subratllar sempre el grup ètnic a què pertany un presumpte delinqüent, en els mateixos titulars dels diaris. I explicaria en part el pànic a la «invasió d'immigrants», a l'«esclat de la bomba demogràfica», etc.

Per això, diu Touraine (1993 : 25):

Perquè aparegui el racisme cal que el superior tingui la sensació que està amenaçat per l'inferior, la qualitat per la quantitat, la riquesa per la pobresa.

I San Román (1986 : 195) hi afegeix sense referir-se directament, en aquest cas, al racisme:

Desde el momento en que la minoría supone una competencia para la mayoría en aspectos económicos y políticos, la mayoría desarrolla mecanismos de poder para apartar a la minoría de este campo de competencia, de forma que pueda mantener por entero las ventajas iniciales con las que entró en relación con ésta. Y si se da el caso, ampliarlas a su costa.

Tanmateix, els estrats més baixos —econòmicament parlant— de la nostra societat, els qui viuen en situació de precarietat i inestabilitat, són els que solen manifestar més francament i agressivament la seva incomoditat davant la presència d'immigrants estrangers, ja que són els que veuen més directament amenaçat i en perill el seu estatus social, que els pot ser més fàcilment arrabassat pels nouvinguts en un moment de recessió econòmica. Als partits populistes i xenòfobs els resulta fàcil estimular i magnificar aquesta por en profit dels seus interessos electoralistes, especialment en els períodes de recessió, que és quan aquesta competitivitat és més aguda i, per tant, quan les manifestacions racistes es produeixen més intensament i violentament.

Però Wieviorka (1992 : 101-104) distingeix quatre plans o nivells del racisme, que convé tenir en compte:

1. *Infraracisme*. Es tracta d'un primer nivell en què el fenomen apareix aparentment desarticulat. Hi ha una presència de doctrines, una difusió de prejudicis més aviat xenòfobs que pròpiament racistes, vinculats a identitats comunitàries més que racials. No es perceben vincles entre l'activitat d'ideòlegs i els actes aïllats de violència.

2. *Racisme fragmentat*. Es mostra més precís o afermat, però encara és dispers. Ja pot quantificar-se en els sondatges d'opinió; apareixen publicacions i grups influents. La violència és més freqüent i també la segregació o la discriminació.

3. *Racisme polític*. Apareixen forces polítiques o parapolítiques per a les quals el racisme és un principi d'acció. Es mobilitzen amplis sectors de la població, que creen un context favorable a una violència reduïda. Apareixen intel·lectuals orgànics i comencen a reclamar-se mesures concretes discriminatòries o bé de segregació.

4. *Racisme total*. Quan el mateix Estat s'organitza d'acord amb orientacions racistes, desenvolupa polítiques i programes d'exclusió, destrucció i discriminació massius, i anihila tot allò que atorga al grup racialment segregat un espai en la societat, encara que sigui molt inferior.

Segons aquest autor, «mentre no aconsegueixi arribar al nivell pròpiament polític [...] el racisme no podrà convertir-se en un força mobilitzadora».

Sovint els conceptes d'*insolidaritat i racisme o xenofòbia es potencien mútuament*, i també per aquesta raó és fàcil veure perfectament «integrats» els jugadors de bàsquet negres o els àrabs milionaris, els quals, com que comparteixen els nostres valors consumistes, o si més no la nostra riquesa, no se'ns presenten ni com a deslegitimadors del nostre sistema —ja que més aviat en constitueixen models a imitar— ni com a competidors del nostre estatus o nivell de vida, ja que els individus en aquesta situació no són nombrosos, sinó excepcionals. Són pràcticament *deus nostres*, comparats amb els qui afegeixen la pobresa a la diversitat ètnica.

Aquesta acceptació excepcional de la diversitat es viu sempre com a simpàtica, exòtica i curiosa. El mateix batlle de la capital de comarca gironina que havia portat un ram de flors a la mare del primer «ciutadà negre» que naixia al municipi, dos anys més tard es queixava davant del Govern Civil dient que «ja n'hi començaven a haver massa». A més, mentre la seva presència es manté en aquests nivells d'excepcionalitat i, per tant, no apareixen com a competidors perillosos, serveixen de pretext excel·lent per fer una «demostració» evident que no som racistes.

La diversitat de l'altre, quan un ha estat educat en el recel, la desconfiança i la inseguretat socioafectiva, dispara automàticament uns mecanismes de defensa, ja ho hem dit. El nivell de rebuig que manifestem dependrà de si es viu la desigualtat de l'altre com un perill per a la nostra identitat o el nostre estatus. Però creiem que un factor que també s'ha de tenir en compte és el fet que, en uns moments en què els discursos progressistes i humanitaris van penetrant lentament a les capes mitjanes de la nostra societat, la seva pobresa ens qüestiona, només amb la sola presència, la legitimitat de la nostra propietat.

Per això, si som insolidaris envers la pobresa en general, encara en som més quan es tracta de magribins o de gitanos, que a més ens presenten una diversitat de valors bàsics, diversitat que serveix de pretext per a l'exclusió. Té poc sentit, doncs, la polèmica sobre si som insolidaris o racistes: som totes dues coses. Això explica també la molèstia que representa per a molts la seva simple presència: són acusacions vivents d'un món absolutament injust del qual som, en certa mesura, responsables o si més no còmplices.

Massa sovint sentim argumentar que les diferències en el nivell de vida o de salut, per exemple, dels estrangers procedents de l'anomenat Tercer Món, respecte a nosaltres, són conseqüència directíssima de la seva diversitat cultural, i molt poques vegades això és així. Un mecanisme de legitimació moral de les societats molt etnocèntriques i autosatisfetes és diagnosticar el «subdesenvolupament» o els mals que pateixen aquestes minories culturals com si fossin conseqüències inevitables i inexorables de la seva diversitat.

És una de les manifestacions més típiques i clàssiques del racisme el fet d'atribuir a factors ètnics o pretesament «racials» l'origen i la causa de les desigualtats socials.

La diversitat cultural no és la causa més important de la seva desigualtat. Més aviat aquesta desigualtat es manté i s'accentua a partir precisament de la nostra negativa a acceptar realment i amb totes les conseqüències la seva diversitat, la qual és utilitzada, com ja hem assenyalat reiteradament, com a element legitimador de la situació d'injustícia social en què els mantenim. No volem acceptar l'evidència que són pobres perquè nosaltres som rics; ens convé creure que són pobres perquè són magribins, negres, gitanos... *diferents*. I, un cop més, *conformem* diferència amb deficiència, diversitat amb desigualtat.

D'aquesta manera i segons les actituds racistes, la culpa de la injustícia social recau sobre la diversitat, i es fa els pobres, cínicament, culpables de la seva pobresa. I el ciutadà que es troba uns africans dormint al carrer, no se sent interpel·lat pel problema, encara que tingui una segona residència tancada la major part de l'any: «La culpa és d'ells. Són moros... No ho veus? I sort que són tan diferents de nosaltres...» Wierviorka (1993a) ho expressa així:

De fet, el racisme, tant avui com ahir, combina un principi d'inferiorització i d'explotació que assigna al grup víctima un lloc en la societat amb la condició que sigui el més baix, i un principi de diferenciació que en demana, al contrari, l'exclusió i fins l'expulsió. Però a partir d'ara el segon principi sembla el predominant, els atributs identitaris, siguin reals o imaginaris, dels grups radicalitzats, semblen constituir una amenaça per a la identitat dominant, la nació, el cristianisme, mentre que a partir de la crisi econòmica i l'atur sembla que sigui menys probable o realista un racisme d'inferiorització.

San Román (1993 : 36) coincideix amb aquesta dimensió molt més diferencialista del racisme actual i afirma que:

En este momento, la xenofobia, ya sea racista o fundamentalista cultural o ambas cosas a la vez, parece tener la meta de excluirlos, no de agredirlos. De *exclusión* en el

verdadero y pleno sentido de la palabra [...] con las tres variantes de *genocidio*, *expulsión* y *marginación*, siempre disponibles y latentes, siempre enfatizadas la una o la otra en función del momento histórico.

El racisme diferencialista és facilitat a vegades inconscientment per una defensa histèrica de les especificitats culturals dels grups minoritaris i de la «incomparabilitat» de les cultures. Per a alguns ideòlegs racistes, no és un salt mortal deduir d'aquesta «incomparabilitat» la *incompatibilitat* que justifica i legitima l'exclusió.

Wieviorka (1993a) defensà també en aquella conferència que no n'hi ha una lectura única, sinó que, actualment, s'ha de considerar la tridimensionalitat del fenomen racista i evitar les anàlisis simplistes i simplificadores que només aconseguen demonitzar-lo:

1. *Condicions socials*. El racisme troba un terreny molt favorable en la descomposició dels moviments socials i, en concret, del moviment obrer, en la reacció del mercat de treball, en l'augment de la pobresa fins i tot en membres de la comunitat autòctona.

2. *Condicions de l'Estat*. Problemes plantejats per les polítiques d'immigració o d'adquisició de nacionalitat, d'estímul (o repressió) del pluralisme cultural amb les necessàries «discriminacions positives», d'aplicació dels principis d'igualtat i de redistribució social dificultats per la fi de l'«estat del benestar».

3. *Condicions de la nació*. Conseqüències de les dues cares de la *identitat nacional*; la lluminosa, d'obertura als valors universals de tolerància i progrés; l'ombrívola, de tancament en si mateixa, en un diferencialisme extrem, que exigeix una homogeneïtat tal de la identitat i del cos social, que la duu a la fòbia, a la diversitat, a la xenofòbia i al racisme.

Pel que fa a les polítiques antiracistes, de manera molt sintètica podríem dir que se situen entre els dos extrems que podríem anomenar el *model anglosaxó* i el *model francès*. El primer s'inclina per un reconeixement del dret a la diferència. El francès, per un reconeixement nul de les particularitats, en una defensa a ultrança de l'universalisme. Fins ara tots dos han fracassat. Els grups socials construeixen identitats diverses que no es poden ignorar, però destacar fins més enllà del límit aquestes diversitats i fer-les servir com a legitimació per a l'exclusió o l'agressivitat envers l'altre, condueix a conflictes com els que recentment s'han produït a l'antiga Iugoslàvia. S'han d'atendre dues possibles opcions, dret a la igualtat i dret a la diversitat, simultàniament, en tensió dialèctica, i intentar trobar noves alternatives de respecte mutu i reconstrucció social, *elaborar els conflictes* en comptes d'esquivar-los, ignorar-los o intentar resoldre'ls pel camí de la violència, i recordar que, com ja hem indicat, *a igualtat no s'oposa diversitat sinó desigualtat*. I com que no són termes contraris ni antagonics, hem de fer-los compatibles, conscients de l'aparent «debilitat» d'haver de basar les nostres argumentacions en principis ètics i no en proves científiques, ja que la igualtat humana que defensa l'article primer de la Declaració Universal dels Drets Humans és un principi ètic, un axioma bàsic en la nostra normativa de convivència,

que no requereix ni possibilita cap mena de demostració, ja que es troba en el pla de la convicció i no en el de l'experimentació.

En aquesta elaboració dels conflictes, la possibilitat de començar una acció negociadora i conciliadora per part de les minories marginals és molt petita. La decisió de negociar o no està sempre a les mans de qui té el poder. En el fet d'iniciar aquesta tasca i de fer-la possible té sempre més responsabilitat el grup dominant. Hem d'estimular el naixement i/o la consolidació de moviments socials i associacions conscienciadors i facilitadores del desenvolupament de valors i actituds més solidaris que els vigents, i hem d'estar disposats a compartir amb ells el poder. Aquesta és una tasca ineludible que cal fer des de la base, amb el suport decidit i incondicional dels poders públics i les administracions.

Aquests moviments socials han d'exigir dels estats accions verticals contundents i immediates contra qualsevol acte racista o xenòfob. Celebrem el primer —però massa tímid— pas que s'ha donat en aquesta direcció, el 16 de febrer de 1995, quan el Congrés dels Diputats aprovà una modificació del Codi Penal de manera que s'hi incloguessin com a delictes, amb penes de fins a sis anys de presó menor i multes de fins a un milió de pessetes, les actuacions de persones que provoquin o incitin la discriminació de persones o grups per motius de raça, ideologia, religió, nacionalitat, etc.

Però la prevenció d'aquests actes només pot ser efectiva i eficaç des d'unes accions horitzontals de tipus educatiu, amb tots els mitjans al nostre abast, de detecció i eliminació de prejudicis, i de canvi d'aquelles actituds legitimadores de l'exclusió, així com d'aquelles altres afavoridores del manteniment de relacions «dominant-dominat» entre els diversos grups socials.

En aquesta tasca també tenen un paper primordial, a més del moviment associatiu de base ja esmentat, la família i l'escola, els mitjans de comunicació social i les administracions, els policies i els jutges, i tots els professionals d'atenció directa. De fet, ens trobem enfront d'un repte d'envergadura per als propers anys, en el qual es troben i han de desenvolupar un paper actiu i compromès tots els ciutadans. Recordem el poema atribuït a Bertolt Brecht:

Primer es van endur els negres,
però no em va importar,
perquè jo no era negre.

Després es van endur els jueus,
però no em va importar,
perquè jo tampoc no era jueu.

Després van detenir els capellans,
però com que no sóc religiós,
tampoc no em va importar.

Més endavant van capturar uns comunistes,
però com que no sóc comunista,
tampoc no em va importar.

Ara se m'enduen a mi,
però ja és massa tard.

Una anàlisi acurada de diferents esdeveniments racistes ocorreguts lamentablement al nostre país i en altres d'Europa, en què grups importants de ciutadans aplaudien delinqüents que acabaven de cometre greus agressions racistes contra gitanos, treballadors estrangers o refugiats, ens hauria de fer reflexionar molt seriosament sobre la vigència de la teoria del *boc expiatori*, per conèixer-ne millor les causes i poder eradicar definitivament aquesta xacra social.

La teoria del *boc expiatori* rep aquest nom del sacrifici d'un animal que antigament servia per apaivagar el furor dels déus i per canviar així un fat funest; consisteix a atribuir a una persona o un col·lectiu, que pot acceptar o no aquesta atribució, la responsabilitat d'un «mal» que afecta la societat. Castigar-lo, executar-lo, mantindrà la cohesió social i pretesament exculparà tothom de les seves responsabilitats sobre l'origen d'aquell «mal». Es canalitza, doncs, sobre la víctima expiatòria la violència social latent que amenaça l'harmonia social. Es personifica en algú totes les parcel·les de responsabilitat i de culpabilitat que ningú no vol assumir.

Veiem, per tant, que no es pretén ni de bon tros resoldre el conflicte, sinó tan sols exculpar els components del grup social dominant i canalitzar el malestar social drenant l'agressivitat per mitjà d'un boc expiatori. El cas històric més greu és probablement l'holocaust provocat pels nazis a Alemanya en el període del Tercer Reich i al llarg de la Segona Guerra Mundial. Els considerats «diferents» (jueus, gitanos, homosexuals...) foren els bocs expiatoris «culpables» de tots els mals que patia el país, i foren criminalment sacrificats, perquè convenia a determinats interessos socioeconòmics dels qui detenien el poder.

El risc de veure transformats els treballadors estrangers del nostre país en bocs expiatoris de l'atur, de la fi de l'estat del benestar, de la depressió econòmica, de la delinqüència, del consum de drogues pels «nostres» joves, de la sida... i fins i tot de la sequera o de tots els mals que puguem imaginar, no és un risc insignificant i irrellevant. És un risc molt important, que hauríem de considerar molt seriosament per poder prevenir-lo eficaçment, abans que sigui massa tard, com diu l'últim vers del poema atribuït a Bertolt Brecht.

II

L'EDUCACIÓ DAVANT DE LA DIVERSITAT ÈTNICA

MULTICULTURALISME A L'ESCOLA

La identitat i la identificació

Individuació versús gregarització

Hem vist al capítol anterior que la percepció i la vivència de la diversitat que presenta qualsevol comunitat humana és bàsica, tant per *distingir* com per *distingir-se*, és a dir, per construir tant la imatge de l'altre com la nostra pròpia autoimatge i *identitat*.

Així mateix, hem assenyalat que és molt important la manera com s'han dut a terme els primers contactes afectius i psicosocials amb la diversitat en els primers anys de la vida d'un infant. Si aquests primers contactes s'han desenvolupat en un entorn generador de confiança i seguretat, sorgiran actituds més flexibles i tolerants pel que fa a la diversitat, i el «llindar crític» d'acceptació d'*allò que és diferent* serà aleshores molt més ampli i obert. Hem insistit en la importància que les persones amb responsabilitats educatives estiguin amatents a la gènesi d'aquestes actituds d'*obertura* o de *clausura*, que s'internalitzen, dèiem, més per «contagi» de les de l'adult educador que per canals verbals i reflexions teòriques.

En el nostre entorn cultural l'escolarització de l'infant determina el seu primer contacte regular i sistemàtic amb el grup de congèneres, amb la seva *generació*, amb els seus *iguals*. Fins a arribar a la pubertat, la descoberta del grup, l'associació amb altres en les distintes activitats i jocs, reajusta profundament les identificacions anteriors en el sentit d'una evolució en el desenvolupament de la identitat individual, a partir de les identificacions amb els distints grups amb què conviu. És un procés anomenat per alguns psicòlegs *de descentració*, és a dir, és el pas d'una perspectiva egocèntrica a una altra de caracteritzada per la reciprocitat i la cooperació.

Tanmateix, les actituds bàsiques d'obertura o de tancament que han començat a assumir-se en etapes anteriors, condicionaran de manera important (tot i que sense una rigidesa absoluta) l'amplitud o l'estretor dels conceptes *nosaltres* i *ells* com a categories i grups socials distints, tant des d'un punt de vista cognitiu com afectiu. Cognició i afectivitat es relacionen íntimament, i afectivitat i valoració també. Amb la qual cosa el *nosaltres* esdevé quasi un sinònim d'«allò que és bo» i l'*ells* és «allò que és indiferent, allò que és menys bo o allò que és dolent». Aquesta evolució dialèctica, a vegades contradictòria, entre identitat individual i pertinença grupal que s'inicia en la nostra cultura en l'esmentada fase de la preadolescència, com veurem, es manté viva al llarg de tota la vida de l'ésser humà.

I diem a la nostra cultura perquè no sembla que sigui un denominador comú en totes les altres, ni pel que fa al procés de socialització ni tan sols pel que fa a les fases i les característiques de cadascuna, com van demostrar Margaret Mead amb els seus estudis sobre la joventut samoana o Ruth Benedict.

Ja és sabut que en el nostre àmbit cultural, i per diverses causes en les quals no aprofundirem, es va iniciar en els segles XVI i XVII i va cristallitzar en la Revolució Francesa un corrent de pensament i d'anàlisi de la realitat que va provocar un canvi en l'escala de valors socials: la *prioritat* dels valors de la raó, l'autonomia i la llibertat individual enfront dels valors antics de la tradició, la submissió a la jerarquització social i el determinisme i el fatalisme existencial.

Hem vist que qualsevol canvi en un dels elements que componen una cultura (en aquest cas un canvi en la superestructura de la ideologia i els valors de les cultures «europees») repercuteix amb el pas del temps, si aconsegueix superar les resistències que provoca, en les altres estructures del «patró cultural». D'aquesta manera l'estructura sociopolítica «inventaria» la democràcia moderna, el sistema de valors donaria prioritat a la trilogia *llibertat, igualtat, fraternitat*, el sistema educatiu formal i no formal practicaria el cultiu i el desenvolupament de la individualitat i de l'*individualisme*...

El nostre etnocentrisme ens fa veure com a «normal» aquest canvi en la nostra estructuració de valors i com a «anormal» qualsevol altre sistema que no l'assumeixi com a propi. Hi ha sistemes a Àfrica, per exemple, contemporanis del nostre sistema educatiu —basat, tornem-ho a dir, en l'individualisme—, que es fonamenten en els ritus iniciàtics grupals. I sens dubte, a pesar de la «crueltat» d'alguna de les seves cerimònies (ells consideren probablement molt més cruel algun dels comportaments que exigim als nostres escolars), són probablement els més adequats per a la tasca de transmetre els «seus» continguts i valors culturals. A més a més, hi ha autors que opinen que aquests sistemes de transmissió per mitjà de la iniciació grupal tenen els seus avantatges «objectius», i que per tant no s'han de subestimar a la lleugera. Nathan (1992 : 43) ho expressa així:

En les societats basades en la iniciació, un individu té poques possibilitats de caure en l'esquizofrènia. Avui en dia hi ha molts debats sobre la crisi de sentit i sobre la recerca existencial per trobar respostes. En una societat basada en la iniciació, aquest tipus de desconcert és impossible. Probablement es deu al fet que sempre es tracta de comunitats petites. És a dir: el sentit es construeix a partir d'una unitat mínima que és el grup de referència. Entre nosaltres, la unitat mínima de construcció de sentit és l'individu. L'individu no pot, ell sol, fabricar-se el sentit de la seva vida.

La construcció de la pròpia identitat individual, tasca primordial entre els nostres adolescents, és una feina difícil que serà facilitada per la maduració del seu pensament operacional formal i la seva progressiva capacitat de manejar l'afectivitat i les relacions pròpies, les representacions personals de si mateix i dels altres. La identificació per imitació o per contrast (o rebuig) serà una de les estratègies aplicades. Estructurarà la seva personalitat valorant també la personalitat dels altres, de models exteriors, o per les exigències dels grups a què s'ha adscrit i a què s'ha «sotmès» per imposició, afinitat o simpatia. Per tant, també